ΒΙΒΛΙΟΔΕΙΚΤΕΣ
ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ
διανέμεται χωρίς αντίτιμο

ΧΕΙΜΩΝΑΣ
2021
ΤΕΥΧΟΣ 05

Ὁ «ἀπολίτικος» συντηρητικός

Ἡ «μετουσιωμένη» μορφὴ τοῦ μὴ πολιτικοῦ

Είναι οι γλώσσες ζωντανοί οργανισμοί;

Μια σχεδόν δαρβινική προσέγγιση της γλώσσας

Θεατρικότητα και θέατρο

Η σκηνοθεσία του δημόσιου βίου στον ελληνιστικό κόσμο

Η κλιματική αλλαγή στην προοπτική του γεωλογικού χρόνου

Μια στιγμή για τον πλανήτη, μια αιωνιότητα για τον άνθρωπο

Είναι τα φυτά ευφυείς οργανισμοί;

Κάθε οργανισμός διαθέτει την ευφυΐα που του αρμόζει

«Ἀνάθεμαν τὰ γράμματα»

Το παράπονο του Πτωχοπρόδρομου: το χαρτί δεν γεμίζει το άδειο στομάχι

Αρχαιολογία και πολιτική ιστορία τον 19ο αιώνα

Η ανασκαφή της Ολυμπίας: προϋποθέσεις μιας γερμανοελληνικής συνάντησης

Από την αδιαλλαξία στον διάλογο

Ο πλουραλισμός ως θεμέλιο της δημοκρατίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ / ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Φωτογραφία από το λεύκωμα του John Donat, *Κρήτη 1960*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999

Βιβλιοδείκτες, αρ. 5. Πολιτικός στοχασμός, αρχαιογνωσία, αρχαιολογία, φιλολογία, γλωσσολογία, βιολογία, γεωπιστήμες είναι τα πεδία που συνθέτουν το ψηφιδωτό του νέου χειμωνιάτικου τεύχους, εν μέσω επίμονης πανδημίας: ο Παναγιώτης Κονδύλης σκιαγραφεί τα χαρακτηριστικά του απολίτικου συντηρητισμού και ο Άλμπερτ Χίρσμαν μιλάει για τον διάλογο ως θεμέλιο της πλουραλιστικής δημοκρατίας, ο Φοίβος Παναγιωτίδης σχολιάζει τη δαρβινικού τύπου αντίληψη περί της γλώσσας ως ζωντανού οργανισμού, ο Άγγελος Χανιώτης γράφει για το πώς το θέατρο επηρέασε τη «σκηνοθεσία» του δημόσιου βίου στην ελληνιστική εποχή, ο Θανάσης Μποχώτης μιλάει για την ανασκαφή της Ολυμπίας από μια γερμανική αποστολή, σημείο καμπής στην ιστορία της αρχαιολογίας, ο Γιάννης Μανέτας αναδεικνύει την ευφυή συμπεριφορά των φυτών και, τέλος, ο Α. Λυκουργιώτης, ο Χρ. Κορδούλης και ο Σ. Λυκουργιώτης τοποθετούν την κλιματική αλλαγή στην κλίμακα του γεωλογικού και του ανθρώπινου χρόνου. Ανάμεσα σ' αυτούς τους σύγχρονους, ο βυζαντινός Πτωχοπρόδρομος, ένα τολμηρό πνεύμα της εποχής του, οικτίρει την τύχη του: «Ἀνάθεμαν τὰ γράμματα!» Καλή ανάγνωση!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
Ηράκλειο Κρήτης: Νικ. Πλαστήρα 100, Βασιλικά Βουτών 700 13 Τηλ.: 2810 391097
Αθήνα: Θουκυδίδου 4, Πλάκα 105 56 Τηλ.: 210 3849020, Fax: 210 3301583
info@cup.gr • www.cup.gr
Υπεύθυνος επικοινωνίας: Βασίλης Νικορέλος (ΠΕΚ): nikorelos@cup.gr
Σχεδιασμός εντύπου - Σχεδίαση εξωφύλλου: Ιάκωβος Ουρανός (ΠΕΚ)

Το τεύχος διανέμεται χωρίς αντίτιμο. Το επόμενο τεύχος θα κυκλοφορήσει τον Μάρτιο του 2021

Ὁ «ἀπολίτικος» συντηρητικός

Στὴ μνημειώδη μελέτη του *Συντηρητισμός. Ἱστορικὸ περιεχόμενο καὶ παρακμὴ* (μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, ΠΕΚ 2015) ὁ Παναγιώτης Κονδύλης δείχνει πὼς ὁ συντηρητισμὸς πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς μιὰ συνολικὴ ἰδεολογικὴ καὶ κοινωνικοπολιτικὴ ἀντίδραση τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῆς προνεωτερικῆς κοινωνίας ἐνάντια στὴ διάλυσή της· ἀποτελεῖ ἕνα συγκεκριμένο ἰδεολογικὸ ρεῦμα ποὺ συνδέεται μὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ καὶ πολιτικὰ συμφραζόμενα.

Οἱ «συντηρητικοὶ» ποὺ ὁρίζουν τὸν «συντηρητισμό» τους ὡς στάση ἢ διάθεση τὴν περιγράφουν συνήθως μὲ ἕναν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκλεπτυσμένο διανοητικὸ τρόπο, ἀφοῦ μάλιστα συχνὰ πρόκειται γιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ἐξιδανικευμένες αὐτοπροσωπογραφίες. Ἀπὸ τέτοιες περιγραφὲς προκύπτει πάντως ὅτι πρὸς τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ «συντηρητικὸς» τείνουν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ φιλελεύθεροι ποὺ ἐπιδεικνύουν τὴν πολιτική τους κόπωση ἢ ἀκόμη καὶ ἀδιαφορία μὲ ἀρκετὴ φιλαρέσκεια· «συντηρητισμὸς» θὰ ἦταν τότε κατὰ βάθος μιὰ μὴ πολιτικὴ καλλιεργημένη ὕπαρξη στὸ πλαίσιο μιᾶς κοινότητας μὲ μᾶλλον ἀδύναμη κυβέρνηση, σταθεροὺς κανόνες παιγνιδιοῦ καὶ ἐλευθερία ἐπιλογῆς τῆς προσωπικῆς δραστηριότητας. Ἡ στροφὴ πρὸς τὸ μὴ πολιτικὸ προσφέρει μερικὲς φορὲς μιὰ ψυχικὰ εὐχάριστη διέξοδο ἀπὸ τὶς λογικὲς δυσκολίες ποὺ συναντᾶ σήμερα ὅποιος θέλει νὰ ὁρίσει μὲ πρακτικὰ-πολιτικὰ μεστὸ τρόπο τὸν συντηρητισμό του (ὡς συντηρητισμό). Ὅσο μὴ πολιτικὸς εἶναι ἄλλωστε ἕνας «συντηρητισμὸς» τόσο λιγότερο ἀναιρέσιμος (ἢ τουλάχιστον τόσο λιγότερο ἄξιος νὰ ἀναιρεθεῖ) φαίνεται κατὰ κανόνα.

Τὸ μὴ πολιτικὸ προτιμᾶ κυρίως νὰ λαμβάνει ἀμέσως τὴν πιὸ μετουσιωμένη μορφή, δηλαδὴ ἐκείνη τῆς μεταφυσικῆς-ποιητικῆς ἀπογείωσης. Ἔτσι ὑμνεῖται καὶ περιγράφεται μὲ ζωηρὰ χρώματα ἡ συμφιλίωση τῆς συντηρητικῆς ζωῆς μὲ τὴ βαθύτερη ἁρμονία τοῦ σύμπαντος, ὅπως καὶ ὁ φαιδρός, ἐρωτικὸς καὶ φιλόμουσος χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν συμπαθεῖ τὴ βία, τὸν φόβο καὶ τὴ δυσπιστία, εἴτε ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν ἐπαναστατῶν εἴτε ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀντιδραστικῶν. Ἕνας συντηρητικὸς ἄνθρωπος «ποὺ αἰσθάνεται προστατευμένος στὴν τάξη τοῦ ὄντος καὶ σὲ ὅλες τὶς εἰκόνες βλέπει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑνὸς» πιστεύει ὁπωσδήποτε στὸν θεὸ καὶ δὲν αἰσθάνεται μόνον ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάθε ἰδεολογία (‼) ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης «ξένος στὰ σύγχρονα κοινοβούλια, στὶς αἴθουσες τῶν μαζικῶν συγκεντρώσεων, στὸ περιβάλλον τῶν ἐφημερίδων, στὸν σημερινὸ κόσμο γενικά». Ὅταν πάλι τὸ μὴ πολιτικὸ προσπαθεῖ νὰ ἀποκαταστήσει κάποιες σχέσεις μὲ τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα, μὲ λαχτάρα θυμᾶται μερικὲς φορὲς τὴν προκρατικὴ πραγματικότητα, τὸν ἰδανικὸ κόσμο τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, ὅπου δῆθεν τὸ ἄτομο εἶχε τὴν ἐπιθυμητὴ προστασία στοὺς κόλπους τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς θρησκείας. Πιὸ προγραμματικὰ καὶ μὲ μεγαλύτερη συνέπεια ἐκφράζεται αὐτὴ ἡ λαχτάρα ὅταν ἐπιδοκιμάζεται ἡ ἱεραρχία ἀξιῶν τῆς προκαπιταλιστικῆς καὶ προβιομηχανικῆς κοινωνικῆς τάξης, προπάντων στὴ χριστιανική της συνιστῶσα, ἐνῶ ἀπορρίπτεται ἡ ὕβρις τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, στὰ ὁποῖα κρύβεται ὡς ἕνα βαθμὸ ἡ θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ νεωτερικότητα ἀποδεικνύονται λοιπὸν ὡς ἀσυμβίβαστα μεταξύ τους· καὶ ὅταν ἕνας συντηρητικὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου συμμετέχει κατὰ κάποιον τρόπο στὴν πολιτική, τὸ κάνει μόνο γιὰ νὰ συμβάλει κάπως μὲ τὴ χριστιανική του στάση στὴν ἀπόκρουση τοῦ «ὁλοκληρωτισμοῦ»· τὴ γνήσια ἐπάνοδο τοῦ συντηρητισμοῦ τὴν ἀναμένει ὅμως ἀπὸ τὴ διαγραφόμενη χρεοκοπία τῆς νεωτερικότητας.

Ἡ ἀνάγκη νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὁ ἐπίκαιρος ἀγώνας κατὰ τοῦ «ὁλοκληρωτισμοῦ», ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ τέτοιες θέσεις ποὺ φαινομενικὰ βρίσκονται πάνω ἀπὸ κάθε «πολιτική», δείχνει καθαρὰ σὲ ποιό στρατόπεδο τέτοιοι «συντηρητικοὶ» αἰσθάνονται πρακτικὰ (δηλαδὴ ὅταν παραμερίζεται ἡ ρητορικὴ κατὰ τῶν νεότερων χρόνων κ.λπ., ἡ ὁποία δὲν ὑποχρεώνει κανέναν νὰ μὴν κάνει χρήση τοῦ τηλεφώνου οὔτε νὰ καταφεύγει στὴ σύγχρονη ἰατρικὴ) σὰν στὸ σπίτι τους. Ἡ πίεση τῆς τετραμμένης καθημερινότητας εἶναι βαριὰ καὶ ἀναγκάζει πολλοὺς αἰθεροβάμονες νὰ προσγειωθοῦν ἢ τουλάχιστον νὰ πετοῦν λιγότερο ψηλά. Τὸ βλέπουμε σὲ «συντηρητικοὺς» οἱ ὁποῖοι ἐκδηλώνουν μὲν τὴ δυσπιστία τους ἀπέναντι στὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ καὶ δείχνουν τὴ δυνατότητα τιθάσευσης τοῦ καταστρεπτικοῦ δυναμικοῦ του καὶ ταυτόχρονα, ὡς γνήσιοι συντηρητὲς τῶν ἀξιῶν τῆς παλαιᾶς Εὐρώπης, ὑπερασπίζονται τὸ ὑπερβατικὸ στοιχεῖο, τὴν τάξη καὶ τὴ λεπτὴ διανοητικότητα, γιὰ νὰ κάνουν στὴ συνέχεια καὶ δεύτερη σκέψη καὶ (προφανῶς ἐπίσης ἀποβλέποντας στὸν κυρίαρχο σήμερα στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ ἀνταγωνισμὸ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων) νὰ ἐπιδοκιμάσουν ἀπροκάλυπτα τὴν κοινωνία τῆς εὐημερίας ὡς πραγματοποίηση τῆς ἀρχῆς τοῦ Μπένθαμ γιὰ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐτυχία τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ ἀριθμοῦ. Τὸ ὅμορφο πρακτικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ὄψιμη-φιλελεύθερη μαζικὴ καὶ καταναλωτικὴ κοινωνία σὺν λίγη προστασία τοῦ περιβάλλοντος.

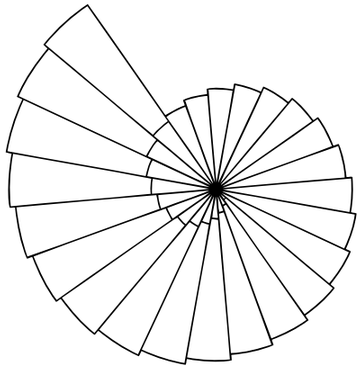

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ὁ Παναγιώτης Κονδύλης (1943-1998), ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους Ἕλληνες διανοητὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα, σπούδασε κλασικὴ φιλολογία στὴν Ἀθήνα καὶ φιλοσοφία, νεότερη ἱστορία καὶ πολιτικὲς ἐπιστῆμες στὴ Φραγκφούρτη καὶ τὴ Χαϊδελβέργη. Γιὰ τὸ ἔργο του ἡ Γερμανία τὸν τίμησε μὲ τὸ Βραβεῖο Γκαῖτε καὶ τὸ Βραβεῖο Χοῦμπολτ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Συντηρητισμό*, ἀπὸ τὶς Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης κυκλοφορεῖ ἐπίσης ἡ *Κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς στὴ νεότερη σκέψη* (2 τόμοι, ΠΕΚ 2012), ἐνῶ ὑπὸ ἔκδοση βρίσκεται ἡ *Γέννηση τῆς διαλεκτικῆς*.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Είναι τα φυτά ευφυείς οργανισμοί;

Ορισμένα λεξικά, απαλλαγμένα από την ανθρωποκεντρική διάθεση, ορίζουν την ευφυΐα ως τη δυνατότητα ορθής αντίληψης του πραγματικού κόσμου. Ο ορισμός αυτός, εξαιρετικά περιεκτικός, βρίσκεται πολύ πιο κοντά και στην αρχική ετυμολογική ερμηνεία του όρου, τόσο στα ελληνικά όσο και τα λατινικά. […] Ωστόσο, πώς αντιλαμβανόμαστε ορθά τον πραγματικό κόσμο; Κατ' αρχάς, με τις αισθήσεις· όμως αυτό δεν αρκεί. Κάθε πληροφορία από το περιβάλλον που φθάνει σε ένα αισθητήριο όργανο και το ερεθίζει μεταδίδεται στο κεντρικό συντονιστικό όργανο (τον εγκέφαλο) όπου και αποσαφηνίζεται η σημασία της πληροφορίας μέσα από τη σύγκριση με ανάλογες πληροφορίες που έχουν καταγραφεί στη μνήμη, δηλαδή με την εμπειρία. Μέχρι το στάδιο αυτό συντελείται η γνώση, η συνειδητοποίηση της σημασίας, η αξιολόγηση της πληροφορίας. Συγχρόνως όμως λαμβάνεται και μια απόφαση, αν ο οργανισμός πρέπει να αντιδράσει στο ερέθισμα ή όχι. […] Ο τρόπος αντίδρασης προς το ερέθισμα, ό,τι δηλαδή συμβαίνει μετά την επεξεργασία του μηνύματος (δηλαδή την κατανόησή του), αποτελεί τον πυρήνα της ευφυούς αντίδρασης. […] Υπάρχουν ανάλογα φαινόμενα στα φυτά; Φαινόμενα που να περιλαμβάνουν σύλληψη περιβαλλοντικών ερεθισμάτων, επεξεργασία και αξιολόγηση της πληροφορίας και λήψη απόφασης για αλλαγή συμπεριφοράς; Αν η συμπεριφορά ενός φυτού πράγματι μεταβάλλεται, έχει η αλλαγή αυτή προσαρμοστική αξία; Αυξάνει δηλαδή την πιθανότητα επιβίωσης του ατόμου και τη διαιώνιση του είδους; Επειδή η αξιολόγηση της πληροφορίας απαιτεί μνήμη, υπάρχει μνήμη στα φυτά; Τέλος, μπορούμε να μιλάμε για ευφυή συμπεριφορά χωρίς εγκέφαλο; Αναμφισβήτητα ναι.

Όχι μόνο υπάρχει ευφυΐα χωρίς εγκέφαλο, αλλά έχουμε ήδη αναφέρει ότι υπάρχει όραση χωρίς μάτια. Τα φυτά αντιλαμβάνονται την ακτινοβολία σε διάφορες περιοχές του φάσματος με δύο έως τρεις τουλάχιστον τύπους φωτοϋποδοχέων που, λειτουργικά, κάνουν την ίδια δουλειά με τη ροδοψίνη στο ανθρώπινο μάτι, μόνο που αντί να είναι εντοπισμένοι σε έναν συγκεκριμένο οφθαλμό βρίσκονται διάσπαρτοι σε όλα σχεδόν τα φυτικά κύτταρα.

Κάθε κύτταρο διαθέτει και ένα αυτόνομο σύστημα αισθητηρίων. […] Τι θα συμβεί αν ένα κλαδί βρεθεί σε βαθιά και μόνιμη σκιά για μεγάλο χρονικό διάστημα; Σπάνια συμβαίνει στη φύση, αλλά εύκολα μπορεί να αποτελέσει το υλικό ενός πειράματος. Με οικονομικούς όρους, αυτό σημαίνει ότι το κλαδί δεν είναι παραγωγικό, δεν φωτοσυνθέτει αρκετά, είναι παθητικό για το φυτό διότι καταναλώνει (με την αναπνοή του και τις ανάγκες για τη συντήρησή του) περισσότερα απ' όσα παράγει. Αν η δυσάρεστη αυτή κατάσταση συνεχιστεί επί μακρόν, το φυτό θανατώνει το κλαδί στερώντας του την τροφή. Κόβει τις γέφυρες επικοινωνίας σφραγίζοντας τα αγγεία μεταφοράς νερού, θρεπτικών ανόργανων στοιχείων και υδατανθράκων. Το άχρηστο κλαδί θα πέσει. Θα αντικατασταθεί από άλλο σε προσφορότερη και πιο φωτεινή θέση. Αν και δεν γνωρίζουμε λεπτομερώς τους μηχανισμούς, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι τα παραπάνω δεν θα μπορούσαν να συντελεστούν χωρίς λεπτομερή αντίληψη του χώρου, ακριβή επεξεργασία των δεδομένων και λήψη επιτυχών αποφάσεων που αυξάνουν την αρμοστικότητα του οργανισμού.

Μη σας ξενίζει η έκφραση «λήψη αποφάσεων». Αλλοίμονο στον οργανισμό, από το ταπεινότερο βακτήριο μέχρι τον άνθρωπο, που δεν μπορεί να αντιληφθεί το περιβάλλον του, να ανταποκριθεί στις προκλήσεις και να πάρει αποφάσεις. Αν ευφυΐα σημαίνει ουσιαστικά την ικανότητα προσαρμογής με αλλαγή της συμπεριφοράς, τότε αυτή πρέπει να εξετάζεται πάντοτε στο πλαίσιο και το πρότυπο ζωής του κάθε οργανισμού. Είναι το μέτρο της επιτυχίας του. Μπορεί τα φυτά να μη διαθέτουν αφηρημένη σκέψη, να μη διαβάζουν και να μην ακούνε μουσική, έχουν όμως την αναγκαία ευφυΐα για να επιβιώνουν, να αναπαράγονται και να επεκτείνονται. Και —ναι!— παίρνουν αποφάσεις, ύστερα από προσεκτική ανάλυση των δεδομένων και επιλογή.

[…] Ας θέσουμε το ερώτημα της μνήμης. Έχουν τα φυτά κάποια σχετική συμπεριφορά; Θα αναφέρουμε τέσσερεις περιπτώσεις άξιες προσοχής. Στα αναρριχώμενα φυτά, οι περιστρεφόμενες και συγχρόνως αναπτυσσόμενες έλικες επιδίδονται σε ελικοειδή κίνηση, σα να βιδώνονται στον αέρα. Αν συναντήσουν σταθερό αντικείμενο, δεν διπλώνονται σ' αυτό με το πρώτο άγγιγμα. Απαιτούν και δεύτερο, ίσως και τρίτο, ώστε να ληφθεί η απόφαση και η έλικα να τυλιχθεί μόνιμα στο στήριγμα. Δεν ξεγελιούνται, να αρχίσουν να τυλίγονται μάταια σε κάτι όχι σταθερό. Το σήμα της πρόσκρουσης είναι απτικό· αντιλαμβάνονται την πίεση. Το γεγονός ότι χρειάζονται και επόμενο σήμα, από την ίδια σταθερή θέση του στηρίγματος, σημαίνει ότι διατηρούν για κάποιο χρονικό διάστημα αποθηκευμένη την πληροφορία της πρώτης επαφής. Αν δεν υπάρξει δεύτερη επαφή σε εύλογο χρόνο, το πρώτο ερέθισμα σβήνεται από τη μνήμη, που είναι προσωρινή. Αν το σήμα επαναληφθεί σύντομα, το στήριγμα παρέχει εγγύηση σταθερότητας και η συμπεριφορά της έλικας αλλάζει. Παρομοίως, τα εντομοφάγα φυτά του είδους *Dionaea* δεν κλείνουν την παγίδα παρά μόνο αφού δεχθούν επανειλημμένα απτικά σήματα σε τρεις ευαίσθητες τρίχες, με χρονική διάρκεια μεταξύ των διαδοχικών επαφών μικρότερη των 15 δευτερολέπτων. Έτσι, η παγίδα δεν κλείνει μάταια αν το έντομο που προσγειώθηκε έφυγε αμέσως. Εδώ, η διάρκεια της προσωρινής μνήμης είναι γύρω στα 15 δευτερόλεπτα. Ο τρόπος αποθήκευσης της πληροφορίας δεν είναι γνωστός.

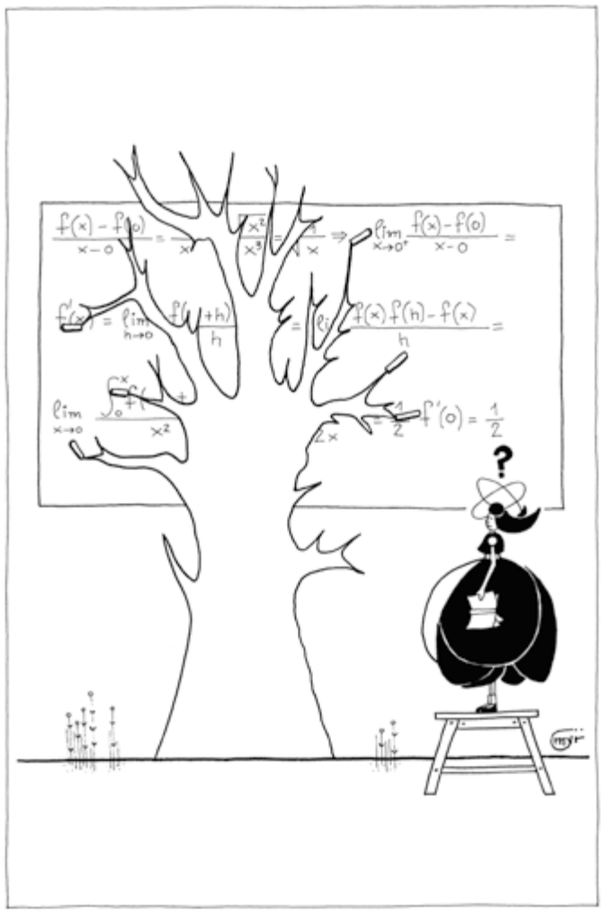

Σκίτσο της Μυρσίνης Μανέτα

Ωστόσο, έχουν περιγραφεί και δύο περιπτώσεις που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως μακροχρόνια ή και ως μόνιμη μνήμη. Ορισμένα φυτά, αν αναπτυχθούν για μεγάλη περίοδο υπό συνθήκες ήπιας έλλειψης νερού και με νερό να παρέχεται αφειδώς μία φορά τον χρόνο, συντονίζουν την περίοδο της ανάπτυξής τους με την εποχή του ποτίσματος. Μάλιστα, αρχίζουν να αναπτύσσονται λίγο νωρίτερα, σα να θυμούνται και να προβλέπουν την επόμενη ευνοϊκή περίοδο. Μια άλλη μελετημένη περίπτωση αφορά βόρεια δέντρα που κάθε λίγα χρόνια δέχονται την εποχική και σφοδρή επίθεση φυλλοφάγων εντόμων, που σχεδόν τα αποφυλλώνουν. Παρατηρήθηκε ότι την επόμενη χρονιά, την ίδια εποχή, αυξάνουν τα επίπεδα των αποτρεπτικών για τα έντομα φαινολικών ουσιών στα φύλλα τους, ακόμη κι αν δεν δεχτούν επίθεση. Σα να θυμούνται πότε υπέφεραν και προετοιμάζονται για πιθανή εισβολή. Ίσως δικαιολογημένα να αμφιβάλλετε αν οι παραπάνω αντιδράσεις των φυτών μπορούν να συγκριθούν, ποιοτικά, με την εκλεπτυσμένη ανθρώπινη ευφυΐα. Ποτέ δεν ισχυρίστηκα κάτι τέτοιο. Θα ήταν αφελές. Ελπίζω όμως να συμφωνήσουμε ότι κάθε οργανισμός διαθέτει την ευφυΐα που του αρμόζει, που χαρακτηρίζει τον τρόπο ύπαρξής του, το δικό του στυλ και τις δικές του στρατηγικές, αυτή που τον βοηθά να αντιμετωπίζει τα δικά του προβλήματα, να βρίσκει τις δικές του ιδιαίτερες λύσεις, μέσα στα πλαίσια της βιολογικής θέσης του, την ευφυΐα που τον διατηρεί με επιτυχία στη ζωή. Τα ανθρώπινα συστήματα μέτρησης της ευφυΐας δεν εφαρμόζουν καλά ούτε καν μέσα στο είδος μας. Το υψηλό IQ για μια επιτυχή σταδιοδρομία στο αστικό περιβάλλον της Δύσης δεν βοηθάει καθόλου στη ζούγκλα του Αμαζονίου, στην έρημο της Αυστραλίας ή στους πάγους των πόλων. Αν οι ιθαγενείς κάτοικοι των περιοχών αυτών επινοούσαν ένα δικό τους σύστημα μέτρησης της ευφυΐας, ένα δικό τους ερωτηματολόγιο κατάλληλο για το δικό τους περιβάλλον, η δική μας επίδοση σ' αυτό το τεστ IQ θα μας κατέτασσε στους ηλιθίους.

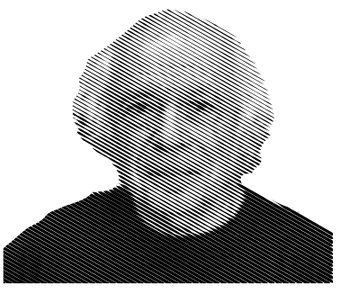

Γιάννης Μανέτας

Ο Γιάννης Μανέτας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1947. Σπούδασε Φυσιογνωσία και Γεωγραφία στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, και απέκτησε τον τίτλο του διδάκτορα Βιολογικών Επιστημών από το Πανεπιστήμιο της Πάτρας το 1976. Από το 1978 έως το 2014 εργάστηκε στο ίδιο πανεπιστήμιο. Το 1993 εξελέγη καθηγητής Φυσιολογίας Φυτών. Έχει επίσης εργαστεί ερευνητικά στο Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών επιστημών «Δημόκριτος», στον Πειραματικό Σταθμό «Abisco» της Λαπωνίας και στα Πανεπιστήμια Stirling (Σκωτία), Göteborg (Σουηδία), Essen και Karlsruhe (Γερμανία). Από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης κυκλοφορούν επίσης τα βιβλία του *Περί φυτών αφηγήματα* (2014) και *Η ζωή σήμερα, άλλοτε, αλλού και στο μέλλον* (2018). Από τις εκδόσεις Αιώρα κυκλοφορεί το μυθιστόρημά του *Τη νύχτα που αγκάλιασε το Gingko biloba* (2017). Το *Τι θα έβλεπε η Αλίκη στη χώρα των φυτών* έχει μεταφραστεί στα αγγλικά.

Γιατί η κίνηση είναι περιττή στα φυτά; Πώς κάνει σεξ και πώς αμύνεται ένας ακίνητος οργανισμός; Γιατί τα φυτά είναι ασύμμετρα και χωρίς σταθερό μέγεθος; Γιατί μερικά είναι πρακτικώς αθάνατα; Γιατί στον φυτικό κόσμο η δημιουργία κλώνων είναι καθημερινό φυσικό φαινόμενο; Με ποιον μηχανισμό καταφέρνουν τα φυτά να εκμεταλλεύονται μια πρακτικά ανεξάντλητη, εξωγήινη ενεργειακή πηγή; Με ποιον τρόπο ρυθμίζουν τη σύσταση της γήινης ατμόσφαιρας, τον υδρολογικό κύκλο, τη ροή της ύλης και της ενέργειας και, τελικά, το κλίμα; Γιατί τα φυτά δεν υπέστησαν στο παρελθόν μαζικές εξαφανίσεις, όπως τα ζώα; Πώς αντιλαμβάνονται τα φυτά τον έμβιο και άβιο κόσμο και πώς επικοινωνούν μεταξύ τους; Είναι, εν τέλει, τα φυτά ευφυείς οργανισμοί;

Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα που πραγματεύεται τούτο το βιβλίο, σε μια προσπάθεια να πείσθει ο αναγνώστης ότι κακώς τα φυτά θεωρούνται απλοί οργανισμοί χωρίς εμφανή συμπεριφορά και ευφυΐα, άρα και χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στην πραγματικότητα θα εκπλαγεί τόσο ευχάριστα όσο η Αλίκη όταν έπεσε στη λαγότρυπα για να βρεθεί σ' έναν κόσμο τόσο διαφορετικό από τον δικό μας.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Είναι οι γλώσσες ζωντανοί οργανισμοί;

Αρκετές παρανοήσεις σχετικά με τη γλωσσική αλλαγή προέρχονται από την εδραιωμένη αντίληψη ότι οι διάφορες γλώσσες, όπως τα ελληνικά, τα ισπανικά ή τα γιορουμπά, είναι (περίπου) όπως οι ζωντανοί οργανισμοί: τα ζώα ή τα φυτά.

ΦΟΙΒΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ

ΜΙΛΑ ΜΟΥ ΓΙΑ ΓΛΩΣΣΑ

Μικρή εισαγωγή στη γλωσσολογία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ανοιχτό διαδικτυακό μάθημα του Φοίβου Παναγιωτίδη

Τι είναι γλώσσα;
Από τη νόηση στη φωνή

προσφέρεται στον ιστότοπο του Mathesis,
mathesis.cup.gr

Τον 19ο αιώνα καλλιεργήθηκε εκτενώς η θεωρητική προσέγγιση ότι οι γλώσσες είναι ζωντανοί οργανισμοί: γεννιούνται, αναπτύσσονται, παρακμάζουν γερνώντας και πεθαίνουν. Σε αυτή τη βάση διαπιστώθηκε ότι οι γλώσσες μπορούν να ταξινομηθούν ανά οικογένειες και γένη, όπως οι ζωντανοί οργανισμοί, και ότι μπορούμε να ανιχνεύσουμε με επιτυχία την προέλευση και τις συγγένειες των γλωσσών μελετώντας τα χαρακτηριστικά τους. Για παράδειγμα, μέσα από τη μελέτη των κοινών γραμματικών χαρακτηριστικών και των λεξιλογίων τους, καταδείχθηκε η συγγένεια μεταξύ των *ινδοευρωπαϊκών γλωσσών* και η κοινή τους προέλευση από έναν —εξαφανισμένο πια— πρόγονο. Αυτή η προσέγγιση αποδείχτηκε λοιπόν πολύ καρποφόρα, αφού ως υπόθεση εργασίας βοήθησε στην καλύτερη κατανόηση της ιστορίας των γλωσσών, καθώς και της ποικίλης συγγένειας ανάμεσά τους. Ωστόσο, προς το τέλος του 19ου αιώνα έγινε αντιληπτό ότι η εξίσωση «γλώσσα = ζωντανός οργανισμός» αντιμετωπίζει σοβαρότατα προβλήματα. Ένα απ' αυτά είναι και ότι —σε αντίθεση με τα ζώα ή τα φυτά— οι γλώσσες δεν υπάρχουν στη φύση αυθύπαρκτες, ανεξάρτητα από τους ομιλητές τους.

Παρ' όλα αυτά, τούτη η σχεδόν δαρβινική προσέγγιση της γλώσσας ως ζωντανού οργανισμού, και μάλιστα οργανισμού προσαρμοσμένου στο περιβάλλον και στις ανάγκες του, ζει και βασιλεύει μέχρι τις μέρες μας. Μάλιστα, βρίσκεται πίσω από τις περισσότερες μη επιστημονικές απόψεις μας για τη γλώσσα. Αναπόφευκτα, λοιπόν, βρίσκεται και πίσω από αρκετές παρανοήσεις και παρεξηγήσεις όσον αφορά τη γλώσσα.

Πολλοί θα συμφωνούσαμε πως η πιο ρομαντική γλώσσα του κόσμου είναι τα γαλλικά. Ή τα ισπανικά. Ή τα ιταλικά. Για όποιους τυχερούς μιλάνε μία απ' τις γλώσσες αυτές, φυσικά. Εν πάση περιπτώσει, οι απόψεις σχετικά με τη ρομαντικότερη γλώσσα του κόσμου όχι μόνο διαφέρουν, αλλά και φαντάζουν μάλλον αυθαίρετες. Έτσι, στην ταινία *Ένα ψάρι που το έλεγαν Γουάντα* τον ρόλο της αισθησιακής —αυτή τη φορά— γλώσσας αναλαμβάνουν τα ρωσικά, μια εκτίμηση που κάποιοι μεσογειακοί άντρες θα συμμερίζονταν πάντως...

Πίσω από τις απόψεις για τη «ρομαντικότερη», «πρακτικότερη», «αναλυτικότερη», «πιο αφηρημένη», «πιο κυριολεκτική» γλώσσα και ούτω καθεξής, ενδεχομένως κρύβεται η ψευδοδαρβινική προσέγγιση στη γλώσσα για την οποία μιλήσαμε παραπάνω. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οι γλώσσες γίνονται αντιληπτές σαν να είναι οργανισμοί προσαρμοσμένοι σε συγκεκριμένα οικοσυστήματα ή σε ρόλους μέσα στην τροφική αλυσίδα. Έτσι, συχνά λέμε ότι τα ελληνικά έχουν «εξελιχθεί» σε άρτιο εργαλείο φιλοσοφικής έκφρασης ή τα λατινικά σε μέσο εναργούς νομικής διατύπωσης, περίπου όπως λέμε ότι οι γάτες έχουν οξεία όραση για να κυνηγούν στο σκοτάδι και οι αράχνες υφαίνουν ιστούς για να παγιδεύουν και να καταβροχθίζουν έντομα. Παράλληλα, πολλοί αντιπαραθέτουν τη σαφήνεια, καθαρότητα και ακρίβεια της αγγλικής γλώσσας με την, ας πούμε, ποιητική αχλύ της γαλλικής γλώσσας, την πολύσημη πολυπλοκότητα και την πρισματική εξακτίνωση των νοημάτων της! Στην πραγματικότητα, όμως, απλώς αντιπαραθέτουν δύο διαφορετικούς τρόπους έκφρασης: έναν πιο πραγματιστικό και έναν πιο ρητορικό που, με λίγη ή περισσότερη καλλιέργεια κι εξάσκηση, λειτουργούν σε οποιαδήποτε γλώσσα. Με άλλα λόγια, δεν πρέπει να συγχέουμε το ύφος —και μάλιστα στον γραπτό λόγο— με την ίδια τη γλώσσα, με τη γραμματική και τις λέξεις.

Ουσιαστικά, οποιαδήποτε φυσική γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για οποιαδήποτε επικοινωνιακή λειτουργία. Ακόμη κι αν σε μια συγκεκριμένη γλώσσα λείπει το εξειδικευμένο λεξιλόγιο, για να μιλήσουμε με κάθε λεπτομέρεια π.χ. για την εκτροφή αλόγων, την ηλεκτρονική συνδεσμολογία, τις κοινωνικές συμβάσεις των Ίμπο της Νιγηρίας ή τις αρχές του ταοϊσμού, αυτό δεν είναι τόσο σοβαρό πρόβλημα όσο συνήθως νομίζουμε. Πράγματι, από καταβολής γλώσσας, τέτοια θέματα *ορολογίας* λύνονται, χονδρικά, με τρεις τρόπους:

1. Μπορεί οι ομιλητές της γλώσσας να επινοήσουν καινούργιους κατάλληλους όρους, όπως είναι οι ελληνικοί όροι 'βιομηχανία' και 'υπουργός' που απέδωσαν τα 'industrie' και 'ministro'.
2. Άλλοτε, συνηθέστατα, οι ομιλητές καταφεύγουνε σε δανεισμό των κατάλληλων όρων από μια γλώσσα που ήδη τους διαθέτει (όπως, λόγου χάρη, το 'music / Musik / musique' και ούτω καθεξής, από τα ελληνικά).
3. Τέλος, μπορούμε πάντα να καταφύγουμε σε κατάλληλες περιφράσεις. Έτσι, προσπαθώντας να αποδώσουμε τον όρο 'frustration' στα ελληνικά ή 'φιλότιμο' στα αγγλικά, αντί για μια κατά λέξη μετάφραση θα προτιμήσουμε κάποια κατάλληλη περίφραση.

Συνεπώς, αντίθετα από τα φυτά και τα ζώα των οποίων οι ρίζες, τα φύλλα, τα βράγχια, οι προβοσκίδες, τα λέπια, το χρώμα του φτερώματος ή οι οπλές καθορίζουν με σαφήνεια και αυστηρότητα πώς θα αναπτυχθούν, πού θα επιβιώσουν, πώς θα τρα-

φούν και πώς θα αναπαραχθούν, οι ανθρώπινες γλώσσες είναι πεπερασμένα αλλά ευέλικτα τυπικά συστήματα με *άπειρη εκφραστική δυνατότητα*: ό,τι μπορεί να ειπωθεί σε μία γλώσσα, μπορεί να ειπωθεί και σε οποιαδήποτε άλλη — γι' αυτό και ο χώρος της μετάφρασης και η θεωρία της βρίσκονται σε διαρκή ανάπτυξη, στις μέρες μας μάλιστα γνωρίζουν πρωτοφανή άνθηση.

Ο ψευδοδαρβινικός τρόπος θεώρησης της γλώσσας ως ζωντανού οργανισμού έχει επηρεάσει βαθύτατα και τη μη επιστημονική στάση απέναντι στη *γλωσσική αλλαγή*, ότι δηλαδή αυτή συνιστά φθορά, παρακμή, αλλοίωση, κατάπτωση μιας γλώσσας — στην περίπτωσή μας, συνήθως της ελληνικής. Όμως κοντά σε τέτοιες στάσεις, βρίσκει κανείς και κάποιες διαμετρικά αντίθετες, αυτές που αντιμετωπίζουν τη γλωσσική αλλαγή όχι σαν παρακμή και θάνατο, αλλά σαν *προσαρμογή* σε νέα επικοινωνιακά δεδομένα. Δηλαδή, παρότι ορισμένοι αντιλαμβάνονται και αποδέχονται τόσο τη γλωσσική αλλαγή όσο και την —ας πούμε— πανταχού παρουσία της, ωστόσο επιλέγουν να ερμηνεύσουν και να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα της αλλαγής με όρους που προσιδιάζουν σε φυτά και ζώα. Πολλές φορές, λοιπόν, καταφεύγουν σε απλουστευμένους όρους βιολογικής εξέλιξης, και σε διατυπώσεις του τύπου «ό,τι δεν αλλάζει πεθαίνει», «κάθε τι ζωντανό έχει μέσα του την αλλαγή», «η γλώσσα είναι ζωντανός οργανισμός και εξελίσσεται για να προσαρμοστεί σε νέα δεδομένα». Η αντίληψη ότι οι γλώσσες είναι ζωντανοί οργανισμοί είναι κι εδώ πρόδηλη, ενώ η γλωσσική αλλαγή εξισώνεται με την *εξέλιξη*. Δυστυχώς όμως, ούτε κι εδώ εξηγεί ή ερμηνεύει τίποτα η συγκεκριμένη αντίληψη.

Αν και τα τελευταία 150 χρόνια η ιστορική γλωσσολογία έχει φωτίσει σε βάθος το *πώς αλλάζουν* οι γλώσσες, ακόμα δεν γνωρίζουμε επακριβώς *γιατί αλλάζουν*, αν και έχουμε μια αρκετά καλή εικόνα για το θέμα. Πάντως δεν ισχύει ότι η γλωσσική αλλαγή αποτελεί προσαρμογή σε κάποιου είδους νέα εξωτερικά δεδομένα, κοινωνικά ή και καθαρώς επικοινωνιακά. Με άλλα λόγια, ανεξάρτητα από το αν θεωρούμε τις γλώσσες ζωντανούς οργανισμούς ή όχι, η γλωσσική αλλαγή δεν είναι μια προσαρμογή σε νέους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Επίσης, η γλωσσική αλλαγή δεν δίνει ούτε «πιο εξελιγμένες» ούτε «λιγότερο εξελιγμένες» γραμματικές ή λεξιλόγια. Έτσι, το γραμματικό σύστημα της ελληνικής δεν έχασε, για παράδειγμα, το απαρέμφατο και τη δοτική κάτω από την πίεση εξωτερικών πολιτισμικών ή κοινωνικών παραγόντων, ούτε το γραμματικό σύστημα της νέας ελληνικής είναι περισσότερο ή λιγότερο καλά προσαρμοσμένο στο να εκφράζει τις επικοινωνιακές και διανοητικές μας ανάγκες.

ΦΟΙΒΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ

ΜΙΛΑ ΜΟΥ ΓΙΑ ΓΛΩΣΣΑ

μικρή εισαγωγή στη γλωσσολογία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Φοίβος Παναγιωτίδης

Ο Φοίβος Παναγιωτίδης γεννήθηκε το 1973 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές γλωσσολογίας στο UCL. Το 2000 ανακηρύχθηκε διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Έσσεξ για τη διατριβή του "Pronominals and empty noun heads: 'pronominality' and licencing in Syntax", που εκδόθηκε ως μονογραφία το 2002. Σήμερα είναι καθηγητής γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Έχει εκδώσει επίσης το βιβλίο *Categorial Features: A Generative Theory of Word Class Categories* (Cambridge University Press, 2014) και έχει δημοσιεύσει πλήθος άρθρων σε συλλογικούς τόμους και διεθνή περιοδικά (*Glossa, Natural Language and Linguistic Theory, Linguistic Inquiry, The Linguistic Review, Studia Linguistica, Linguistic Analysis, Morphology, Lingue e Linguaggio, Lingua* και *Syntax*). Το 2018 προσέφερε το ανοιχτό μάθημα *Τι είναι γλώσσα; Από τη νόηση στη φωνή* μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Mathesis (mathesis.cup.gr).

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Το *Μίλα μου για γλώσσα* είναι μια σύντομη επιστημονική εισαγωγή στη γλωσσολογία, χωρίς τη γνωστή βαριά ακαδημαϊκή ενδυμασία. Αν και δεν αποτελεί σειρά συστηματικών μαθημάτων γλωσσολογίας, θα μπορούσε να συμπληρώσει μια τέτοια σειρά μαθημάτων — ή και να την αναπληρώσει, για όσους δεν έχουν χρόνο. Ο βασικός μου στόχος ήταν να εκλαϊκεύσω πτυχές της γλωσσικής επιστήμης και να παρουσιάσω στο ευρύ κοινό διάφορες όψεις του γλωσσικού φαινομένου με τρόπο απλό και εύληπτο. Παράλληλα, προσπάθησα να δείξω πώς η σύγχρονη γλωσσολογία μπορεί να προσφέρει απαντήσεις σε κοινές απορίες και προβληματισμούς γύρω από τη γλώσσα εν γένει και την ελληνική γλώσσα ειδικότερα.

Εδώ ίσως να αξίζει να επισημάνω τι δεν είναι το *Μίλα μου για γλώσσα*. Δεν πρόκειται για ακόμα ένα απάνθισμα στοχασμών, άρθρων και επιφυλλίδων με απόψεις γύρω από τη γλώσσα. Επίσης, στόχος αυτού του βιβλίου δεν είναι να αναιρέσει πλάνες γύρω από τη γλώσσα ή να αποδομήσει γλωσσικούς μύθους.

Προκειμένου λοιπόν να εισαγάγω το ευρύ κοινό σε μια επιστήμη νεαρή αλλά ήδη πολύπλοκη και με σύνθετα ερμηνευτικά εργαλεία, προσπάθησα να απαλείψω την τεχνική ορολογία, τις τεχνικές εφαρμογές και τις βιβλιογραφικές αναφορές από το κυρίως κείμενο (στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται ένα γλωσσάριο με τους εμφανιζόμενους τεχνικούς όρους). Επιδίωξα να γράψω σε γλώσσα απλή και ελάχιστα ακαδημαΐζουσα, κατά την παράδοση των γάλλων (θυμίζω π.χ. τη σειρά *Que sais-je?*), των βρετανών και των αμερικανών εκλαϊκευτών της επιστημονικής γνώσης. Για να λειτουργήσει το βιβλίο σαν μια μικρή εισαγωγή στη γλωσσολογία, θέλησα να καλύψω μια ευρύτερη ποικιλία θεμάτων και ζητημάτων, ταξινομώντας τα κεφάλαια σε ενότητες διακριτές μεταξύ τους. Προσεγγίζω τα θέματα που πραγματεύομαι μέσα από την οπτική της σύγχρονης Γλωσσολογίας, δηλαδή της γλωσσικής επιστήμης όπως αυτή κατάγεται από τον πατέρα της Ferdinand de Saussure (1857–1913) και διαμορφώθηκε από το έργο του θεωρητικού γλωσσολόγου Noam Chomsky (1928–) αλλά και του τυπολόγου Joseph Greenberg (1915–2001) και του κοινωνιογλωσσολόγου William Labov (1927–).

Τα επιμέρους κεφάλαια που απαρτίζουν το βιβλίο ξεκίνησαν στην πρώτη τους μορφή ως άρθρα στην κυπριακή εφημερίδα *Πολίτης* και στην *Καθημερινή*. Στη συνέχεια διορθώθηκαν, εμπλουτίστηκαν και ξαναδουλεύτηκαν εκτενώς πριν συμπεριληφθούν εδώ.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

«Ἀνάθεμαν τὰ γράμματα»

Τα τέσσερα ποιήματα του περίφημου *Πτωχοπρόδρομου* είναι τα παλαιότερα της λεγόμενης «βυζαντινής δημώδους γραμματείας». Ο ποιητής εμφανίζεται σε τέσσερις διαφορετικές, λίαν δραματικές σκηνές: μια για να εξευμενίσει τη δύστροπη γυναίκα του που τολμάει να τον αποκλείει ακόμη και από το οικογενειακό τραπέζι με αποτέλεσμα να κοντεύει να πεθάνει της πείνας· μια για να συντηρήσει το ενδεές νοικοκυριό της πολυμελούς οικογένειάς του· μια για να ζητήσει κάποια αμοιβή για τον εαυτό του ως σπουδαγμένο φιλόλογο (*ἀνάθεμαν τὰ γράμματα...*)· και μια για να ζητήσει μετάθεση, ως καλόγερος πια, από ένα κακώς διοικούμενο μοναστήρι σε άλλο, προφανώς καλύτερο... Αν και πολλά στοιχεία υποδεικνύουν τη σχέση των ποιημάτων με την αυτοκρατορική αυλή των Κομνηνών του 12ου αιώνα, η ταύτιση του δημιουργού τους με τον γνωστό λόγιο αυλικό ποιητή Θεόδωρο Πρόδρομο αμφισβητείται, κυρίως με βάση το πλούσιο δημώδες γλωσσικό υλικό και το ύφος τους. Η κριτική έκδοση του Hans Eideneier, πέρα από τα ίδια τα ποιήματα, περιλαμβάνει αναλυτικά κεφάλαια για την ιστορία, τη γλώσσα και το περιεχόμενό τους, καθώς και αναλυτικό γλωσσάρι.

Στους Βιβλιοδείκτες επιλέξαμε να παρουσιάσουμε αποσπάσματα από το Ποίημα Γ΄, όπου ο Πτωχοπρόδρομος οικτίρει την απόφασή του να γίνει γραμματιζούμενος αντί να μάθει μια χειρωνακτική τέχνη, που τουλάχιστον θα του εξασφάλιζε τον άρτο τον επιούσιο· γιατί το χαρτί δεν γεμίζει το άδειο στομάχι...

Ἀλλ᾽ ἄρχομαι τὰ κατ᾽ ἐμὲ τῷ κράτει σου γνωρίσαι
καὶ πόσην ὁ τρισάθλιος ἐπέστην τὴν ζημίαν
ἐκ τοῦ μαθεῖν με γράμματα καὶ βίβλους ἀναγνῶναι
καὶ τῶν ἀρχαίων μυθουργῶν τὰς ληρομυθουργίας,
ἐνταῦθα τοίνυν ἐξ ἀρχῆς τὰ κατ᾽ ἐμὲ γνωρίσω.

Ἀπὸ μικροῦ μὲ ἔλεγεν ὁ γέρων ὁ πατήρ μου·
«Τέκνον μου, μάθε γράμματα, καὶ ὡσὰν ἐσέναν ἔχει,
βλέπεις τὸν δεῖνα, τέκνον μου, πεζὸς περιεπάτει,
καὶ τώρα ἐν διπλοεντέλινος καὶ παχυμουλαράτος.
Αὐτός, ὅταν ἐμάνθανεν, ὑπόδησιν οὐκ εἶχεν,
καὶ τώρα, βλέπε τον, φορεῖ τὰ μακρομύτικά του.
Αὐτὸς μικρὸς οὐδέν εἶδεν τὸ τοῦ λοετροῦ κατώφλιν,
καὶ τώρα λουτρακίζεται τρίτον τὴν ἑβδομάδαν·
ὁ κόλπος του ἐβουρβούρυζεν φθείρας ἀμυγδαλάτας,
καὶ τώρα τὰ νομίσματα γέμει τὰ μανοπλάτα·
τσάντσαλον εἶχεν στούπινον, καβάδιν λερωμένον,
κ᾽ ἐφόρει το μονάλλαγος χειμῶνα καλοκαίριν,
καὶ τώρα, βλέπεις, γέγονε λαμπρὸς καὶ λουρισκάτος,
παραγεμιστοτράχηλος, μεταξοσφικτουράτος.
Αὐτός, ὅταν ἐμάνθανε, ποτέ του οὐκ ἐκτενίσθην,
καὶ τώρα ἐν καλοκτένιστος καὶ καμαροτριχάρης.
Καὶ πείσθητι γεροντικοῖς καὶ πατρικοῖς σου λόγοις
καὶ μάθε γράμματα καὶ σὺ καὶ ὡσὰν ἐσέναν ἔχει.
Ἂν γὰρ πεισθῇς ταῖς συμβουλαῖς καὶ τοῖς διδάγμασί μου,
σὺ μὲν μεγάλως τιμηθῇς, πολλὰ νὰ εὐτυχήσῃς,
ἐμὲ δὲ τὸν πατέρα σου κὰν ἐν τῇ τελευτῇ μου,
νὰ θρέψῃς ὡς ταλαίπωρον καὶ νὰ γηροτροφήσῃς.»
Ὡς δ᾽ ἤκουσα τοῦ γέροντος, δέσποτα, τοῦ πατρός μου,
τοῖς γὰρ γονεῦσι πείθεσθαι φησὶ τὸ θεῖον γράμμα,
ἔμαθα τὰ γραμματικὰ πλὴν μετὰ κόπου πόσου.
Ἀφοῦ δὲ γέγονα κἀγὼ γραμματικὸς τεχνίτης,
ἐπιθυμῶ καὶ τὸ ψωμὶν καὶ τοῦ ψωμιοῦ τὴν μάνναν,

καὶ διὰ τὴν πείναν τὴν πολλὴν καὶ τὴν στενοχωρίαν
ὑβρίζω τὰ γραμματικά, λέγω μετὰ δακρύων·
«᾽Ανάθεμαν τὰ γράμματα, Χριστέ, καὶ ὁποὺ τὰ θέλει,
ἀνάθεμαν καὶ τὸν καιρὸν καὶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν,
καθ᾽ ἣν μὲ παρεδώκασιν εἰς τὸ διδασκαλεῖον,
πρὸς τὸ νὰ μάθω γράμματα, τάχα νὰ ζῶ ἀπ᾽ ἐκεῖνα.»
Ἐδάρε καὶ τὰ γράμματα, ἂν μὲ ἔποισαν τεχνίτην,
ἀπ᾽ αὔτους ὁποὺ κάμνουσιν τὰ κλαπωτὰ καὶ ζῶσιν,
νὰ ἔμαθα τέχνην κλαπωτὴν καὶ νὰ ἔζουν ἀπ᾽ ἐκείνην,
νὰ ἤνοιγα τὸ ἀρμάριν μου, νὰ τὸ πῦρισκα γεμάτον
ψωμίν, κρασὶν πληθυντικὸν καὶ θυννομαγειρείαν
καὶ παλαμιδοκόμματα καὶ τσίρους καὶ σκουμπρία,
παρ᾽ ὅτι τώρα ἀνοίγω το, βλέπω τοὺς πάτους ὅλους,
καὶ βλέπω χαρτοσάκκουλα γεμάτα τὰ χαρτία,
καὶ ἀνοίγω καὶ τὴν ἄρκλαν μου, νὰ εὕρω ψωμὶν νὰ φάγω,
καὶ εὑρίσκω χαρτοσάκκουλον ἄλλον μικροτερίτσιν,
γυρεύω τοῦ κελλίου μου τὰς τέσσαρας γωνίας
καὶ εὑρίσκω ἐκεῖσε κείμενα πολλὰ πολλὰ χαρτία,
ἁπλώνω εἰς τὸ περσίκιν μου, γυρεύω τὸ πουγγίν μου,
διὰ στάμενον τὸ ψηλαφῶ, καὶ αὐτὸ γέμει χαρτία.
Ἀφοῦ δὲ τὰς γωνίας μου τὰς ὅλας ψηλαφήσω,
ἴσταμαι τότε κατηφὴς καὶ ἀπομερμνημένος,
λιποθυμῶ, λιγοψυχῶ ἀπὸ πολλῆς μου πείνας,
καὶ ἀπὸ τὴν πείναν τὴν πολλὴν καὶ τὴν στενοχωρίαν
γραμμάτων καὶ γραμματικῶν τὰ κλαπωτὰ προκρίνω.

Τὴν κεφαλήν σου, βασιλεῦ, πρὸς τοῦτο τί μὲ λέγεις;
Ἐὰν ἔχω γείτονα τινὰ καὶ ἔχει παιδὶν ἀγόριν
καὶ εἴπω ὅτι μάθε το γραμματικὰ νὰ ζήσῃ,
σαλοκρανιοκέφαλον πάντως νὰ μὲ ὀνειδίζῃ,
ἐὰν τὸν οὐκ εἴπω μάθε το τσαγγάρην τὸ παιδίν σου.
Γείτοναν ἔχω τσακωτήν, τάχα ψευδοτσαγγάρην,
πλὴν ἔνι καλοψουνιστής, ἔνι καὶ χαροκόπος·
ὅταν γὰρ ἴδῃ τὴν αὐγὴν περιχαρασσομένην,
εὐθὺς «ἂς βράσῃ τὸ θερμόν» λέγει πρὸς τὸ παιδίν του,
καὶ «νά, παιδίν μου, στάμενον εἰς τὸ χορδοκοιλίτσιν,
καὶ φέρε με καὶ βλάχικον τυρὶν σταμεναρέαν,
καὶ δός μοι νὰ προγεύσωμαι καὶ πάλιν νὰ πετσώνω».
Ἀφοῦ δὲ φάγῃ τὸ τυρὶν καὶ τὰ χορδόκοιλά του,
κὰν τέσσαρα τὸν δίδωσιν μὲ τὸ τρανὸν μουχρούτιν,
καὶ πίνει τα καὶ ἐρεύγεται, κιρνοῦν τον ἄλλον ἕνα,
καὶ παρευθὺς ὑπόδημαν ἐγείρει καὶ πετσώνει.
Ὅταν δὲ πάλιν, δέσποτα, γεύματος ὥρα φθάσῃ,
ρίπτει τὸ καλαπόδιν του, ρίπτει καὶ τὸ σανίδιν
καὶ τὸ σουβλὶν καὶ τὸ σμιλὶν καὶ τὰ σφηκώματά του,
καὶ λέγει τὴν γυναίκαν του: «κερά μου, θὲς τραπέζιν,
καὶ πρῶτον θὲς τὸ ἐκζεστόν, πλὴν βλέπε νὰ μὴ βράζῃ,
καὶ δεύτερον τὸ ἀκρόπαστον, καὶ τότε τὸ σφουγγάτον».
Ἀφοῦ δὲ φάγουν τὸ ἐκζεστόν, ἔκτοτε τὸ σκορδάτον,
ἀνάθεμά με, βασιλεῦ, ὅταν στραφῶ καὶ ἰδῶ τον,
τὸ πῶς ἀνακομβώνεται κατὰ τῆς μαγειρείας,
καὶ ἐγὼ ὑπηγαίνω καὶ ἔρχομαι πόδας μετρῶν τῶν στίχων.
Αὐτὸς κοτσώνει τὸ γλυκὺν εἰς τὸ τρανὸν μουχρούτιν,
καὶ ἐγὼ ζητῶ τὸν ἴαμβον, γυρεύω τὸν σπονδεῖον,
γυρεύω τὸν πυρρίχιον καὶ τὰ λοιπὰ τὰ μέτρα.
Ἀλλὰ τὰ μέτρα ποῦ ὠφελοῦν τὴν ἄμετρόν μου πείναν;
Πότε γὰρ ἐκ τὸν ἴαμβον νὰ φάγω, κοσμοκράτορ,
ἢ πῶς ἐκ τὸν πυρρίχιον ποτέ μου νὰ χορτάσω;
Ἔδε τεχνίτης στιχιστὴς ἐκεῖνος ὁ τσαγγάρης
εἶπε τὸ «κύριε εὐλόγησον», ἤρξατο ρουκανίζειν.
Ἐγὼ δέ, φεῦ τῆς συμφορᾶς, πόσους νὰ πλέξω στίχους,
πόσα νὰ γράψω καὶ νὰ εἰπῶ, πόσα νὰ λαρυγγίσω,
νὰ τύχω μου τοῦ λάρυγγος τῆς ἄκρας θεραπείας;
Ὥρμησα τάχα καὶ ἐγὼ τὸ νὰ γενῶ τσαγγάρης,
μήνα χορτάσω τὸ ψωμίν, τὸ λέγουν ἀφρατίτσιν,
ἢ ἀπὸ τὸ μεσοκάθαρον, τὸ λέγουν τῆς πτωχείας,
τὸ ἐπεθυμοῦν γραμματικοὶ καὶ καλοστιχοπλόκοι.
.....

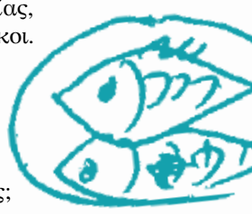

Σὺ δὲ πρὸς τοῦτο, βασιλεῦ, τί μοὶ διακελεύεις;
Ἐλπίζω εἰς τὸ κράτος σου, ἵνα μὲ ἐλεήσῃς,
καὶ πάλιν ἐκκλησιαστικὸς διάκονος νὰ γένω,
νὰ εὔχωμαι τὰ σκῆπτρα σου μέσης ἀπὸ καρδίας
σκῆπτρα κρατῆσαι κραταιῶς γῆς πάσης καὶ θαλάσσης.
Ἀπὸ γὰρ τῆς πτωχείας μου καὶ βλασφημῶ καὶ λέγω,
καὶ λέγουν με «σίγα, σαλέ, καὶ μὴ πολλὰ φωνάζῃς,
μήπως καὶ μετὰ θάνατον καταδικάσωσίν σε
εἰς σκώληκα ἀκοίμητον, εἰς τάρταρον τοῦ σκότους».
Ἐγὼ δέ, κοσμοκράτορ μου, ταύτας τὰς τρεῖς κολάσεις
ἐνταῦθα τὰς κολάζομαι καὶ πρὸ τῆς τελευτῆς μου·
σκώληκα τὸν ἀκοίμητον κέκτημαι τὴν πενίαν,
ἥτις μὲ τρώγει πάντοτε καὶ καταδαπανᾶ με,
τάρταρον τὸν τουρτουρισμόν, τὸν τουρτουρίζω τώρα
ὡς ἐν χειμῶνι παγετός, καὶ τὶ φορεῖν οὐκ ἔχω,
καὶ γὰρ μὴ ἔχων τι φορεῖν μεγάλως τουρτουρίζω,
σκότος δὲ πάλιν ἀφεγγὲς τὸν σκοτασμόν μου κρίνω,
ὃν ἔχω τότε, βασιλεῦ, ὅταν ψωμὶν οὐκ ἔχω,
καὶ γὰρ μὴ ἔχων τι φαγεῖν σκοτίζομαι τῇ πείνῃ·
ἰδοὺ γοῦν σκώληξ, τάρταρος καὶ ἀφεγγὲς τὸ σκότος.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ληρομυθουργία, ἡ: (αιτ. πληθ.) Γ54· ανόητη μυθική διήγηση
διπλοεντέλινος: Γ59· που έχει διπλές αντελίνες (στηθιστήρες) στη σέλα του αλόγου του
λοετρόν: Γ60· λουτρόν
κόλπος, ὁ: Γ64 κόρφος, στήθος
μανοπλάτον, τό: Γ65· χρυσό νόμισμα του Εμμανουήλ Α΄ Κομνηνού
τσάντσαλον, τό: Γ66· κουρέλι
καβάδιν, τό: Γ66· μακρύ ένδυμα
παραγεμιστοτράχηλος: Γ69· που έχει παχύ λαιμό
μεταξοσφικτουράτος: Γ69· που φοράει μεταξωτό σφικτούρι
ἐδάρε: Γ89· ιδού, νά, τώρα, τώρα πια
κλαπωτά, τά: Γ90, Γ107· χρυσοκέντητα ρούχα
θυννομαγειρεία, ἡ: Γ93· φαγητό με μαγειρεμένο τόνο
παλαμιδόκομμαν, τό: Γ94· κομμάτι παλαμίδας
ἄρκλα, ἡ: Γ97· κιβώτιο, σεντούκι
περσίκιν, τό: Γ101· δερμάτινο πουγγί, πορτοφόλι
σαλοκρανιοκέφαλος: Γ111· τρελός πεισματάρης
τσακωτής, ὁ: Γ113· τσαγγάρης
καλοψουνιστής, ὁ: Γ114· καλοψωνιστής, αυτός που κάνει καλά, διαλεχτά ψώνια
θερμόν, τό: Γ116· ζεστό, βραστό νερό
χορδοκοιλίτσιν, τό: Γ117· φαγητό από έντερα και κοιλιές, είδος πατσά
σταμεναρέα, ἡ: Γ118· ποσό νομισμάτων (σταμένων)
χορδόκοιλα, τά: Γ120· έντερα και κοιλιές, πατσάς
μουχρούτιν, τό: Γ121, Γ134· βαθύ πήλινο σκεύος για το κρασί
ἐκζεστόν, τό: Γ128, Γ130· είδος βραστού φαγητού
ἀκρόπαστος: Γ129· (προκ. για κρέας) λίγο αλατισμένος
σφουγγάτον, τό: Γ129· ομελέτα
ἀνακομβώνομαι: Γ132· σηκώνω τα μανίκια, ανασκουμπώνομαι
κοτσώνω: Γ134· καταπίνω, πίνω, «κατεβάζω»
ἔδε: Γ140· (επιφ.) για δές, κοίτα, ιδού, νά
μήνα: (μόριο) Γ146· μήπως

ΠΤΩΧΟΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Κριτική έκδοση
HANS EIDENEIER

με σχέδια του
ΑΛΕΚΟΥ ΦΑΣΙΑΝΟΥ

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Θεατρικότητα και θέατρο

Η σκηνοθεσία του δημόσιου βίου στον ελληνιστικό κόσμο

Ως θεατρικότητα ορίζεται η προσπάθεια ατόμων να δημιουργήσουν μια εικόνα για τον εαυτό τους, η οποία τουλάχιστον εν μέρει ξεγελά, επειδή είτε αντιβαίνει ριζικά προς την πραγματικότητα είτε τη διογκώνει, τη διορθώνει ή την παραποιεί. Στόχος της προσπάθειας είναι η άσκηση ελέγχου στα αισθήματα και τη σκέψη άλλων. Στοιχεία θεατρικότητας υπάρχουν στο δημόσιο βίο κάθε κοινωνίας — είναι ιδιαίτερα εμφανή και σήμερα. Στην ελληνιστική εποχή όμως παρατηρείται αύξηση στοιχείων θεατρικής συμπεριφοράς κάτω από την επίδραση του θέατρου, της ηθοποιίας, της σκηνοθεσίας και της δραματουργίας· η κοινωνία μετατρέπεται σε κοινωνία θεατών.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ

ΘΕΑΤΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ
στον ελληνιστικό κόσμο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Μια σκηνή γνωστή στους θεατές της ταινίας *Αλέξανδρος* του Όλιβερ Στόουν είναι η πανηγυρική είσοδος του βασιλιά Φιλίππου Β΄ στο θέατρο των Αιγών, όπου τελικά δολοφονείται. Το γεγονός μαρτυρείται από διάφορες πηγές και το θέατρο των Αιγών έχει αποκαλυφθεί από τις ανασκαφές της Βεργίνας. Αφορμή του εορτασμού στο θέατρο ήταν ο γάμος της Κλεοπάτρας, κόρης του Φιλίππου και ετεροθαλούς αδελφής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μια οικογενειακή τελετή συνοδεύτηκε από θεάματα ως μέρος της αυτοπροβολής του μονάρχη. Το θέατρο εκτός από χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων λειτούργησε εδώ και ως σκηνή προβολής πολιτικών μηνυμάτων.

Από τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα τα θέατρα κυριαρχούν στην εικόνα των περισσότερων πόλεων και ως έργα αρχιτεκτονικής αλλά και ως ένας από τους σημαντικότερους χώρους κοινωνικής συναναστροφής και δημόσιων εκδηλώσεων. Για τον Θεόφραστο, συγγραφέα των *Χαρακτήρων* και οξυδερκή παρατηρητή της αθηναϊκής κοινωνίας γύρω στο 320 π.Χ., το θέατρο ήταν ένας από τους καταλληλότερους χώρους για την παρατήρηση τυπικών τρόπων συμπεριφοράς. Στο θέατρο τοποθετεί πολλές γλαφυρές σκηνές που αφήνουν να διαφανεί ο χαρακτήρας ανθρώπων. Ο «γλείφτης» (*κόλαξ*), μόλις δει το αντικείμενο της κολακείας του στο θέατρο, θα σπεύσει ν' αρπάξει από το δούλο του το μαξιλάρι, ώστε να του το βάλει ο ίδιος. Ο φλύαρος (*λάλος*) δεν αφήνει τους άλλους θεατές να απολαύσουν το θέαμα μιλώντας ακατάπαυστα. Ο αδιάντροπος (*ἀναίσχυντος*) θα πάρει χρήματα από φιλοξενούμενούς του για να αγοράσει εισιτήρια για το θέατρο, με τα χρήματα αυτά θα αγοράσει και το δικό του εισιτήριο και την άλλη μέρα θα φέρει και τους γιους του και το δούλο του. Ο άνθρωπος που δεν έχει τρόπους (*βδελυρός*) χειροκροτά στο θέατρο όταν οι άλλοι έχουν σταματήσει, σφυρίζει τους καλλιτέχνες που αρέσουν στους άλλους και τη στιγμή που υπάρχει απόλυτη σιγή ρεύεται δυνατά για να γυρίσουν να τον δουν. Τον αφηρημένο (*ἀναίσθητος*) τον παίρνει ο ύπνος στο θέατρο και μένει πίσω κοιμισμένος, όταν οι άλλοι έχουν φύγει. Ο τσιγκούνης χορηγός (*ἀνελεύθερος*), αντί να αφιερώσει μνημείο όταν νικήσει η τραγωδία του, θα αφιερώσει μια ξύλινη πινακίδα μόνο με το όνομά του. Ο αισχροκερδής πηγαίνει με τους γιους του στο θέατρο μόνο όταν η είσοδος είναι δωρεάν· το μήνα Ανθεστηριώνα, που έχει πολλές αργίες λόγω των θεατρικών παραστάσεων, δεν στέλνει τα παιδιά του στο διδασκαλείο, ώστε να γλυτώσει τη μηνιάτικη αμοιβή του δασκάλου. Στον Θεόφραστο το θέατρο, μαζί με την αγορά, το δικαστήριο και τη συνέλευση του λαού, αναδεικνύεται σε έναν από τους σημαντικότερους χώρους του κοινωνικού βίου. Οι συχνές αναφορές στο θέατρο και στα θεάματα δείχνουν ότι το θέατρο είχε στην αθηναϊκή κοινωνία περίπου τη λειτουργία που έχουν σήμερα χώροι μαζικής συρροής όπως το γήπεδο, το εμπορικό κέντρο, το γυμναστήριο, το μπαρ και ο κινηματογράφος. [...]

Η χρήση των θεάτρων για κάθε είδους πολιτιστικές εκδηλώσεις και εορτασμούς έγινε πολύ συχνότερη στην ελληνιστική εποχή, όχι μόνο επειδή είχε αυξηθεί ο αριθμός των εορτών, των αγώνων και των θεάτρων, αλλά και επειδή ο δημόσιος βίος είχε σε μεγάλο βαθμό αποκτήσει το χαρακτήρα θεάματος. Τα δύο φαινόμενα είναι τόσο αλληλένδετα, που θα ήταν μάταιο να προσπαθήσουμε να διακρίνουμε αιτία και αποτέλεσμα. Η σχέση τους ήταν δυναμική: όσο διαδίδονταν οι θεατρικοί αγώνες και χτίζονταν περισσότερα θέατρα, τόσο μεγάλωνε και η επιρροή του θεατρικού και θεαματικού στοιχείου στο δημόσιο βίο· κι όσο ο δημόσιος βίος γινόταν περισσότερο σκηνοθετημένος, θεατρικός και θεαματικός, τόσο εντεινόταν και ο εθισμός στο θέαμα. [...]

Οι σκηνές του δημόσιου βίου, οι συνεδριάσεις της εκκλησίας, οι δίκες, οι ανακοινώσεις, οι απονομές τιμών, γίνονταν στον ίδιο χώρο, όπου συνήθως παρουσιάζονταν θεατρικά έργα και όπου ηθοποιοί, μουσικοί, μίμοι και χορευτές εντυπωσίαζαν με την τέχνη και τις αμφιέσεις τους. Και ο χώρος ήταν ο ίδιος, αλλά και το κοινό: στη μια περίπτωση οι πολίτες ήταν θεατές του σκηνικού και μουσικού αγώνα, στην άλλη θεατές και κριτές του πολιτικού αγώνα. Τίθεται επομένως το ερώτημα αν η ατμόσφαιρα, το θέαμα, η τέχνη και τα τεχνάσματα του θεάτρου επηρέαζαν και τις άλλες, μη θεατρικές δραστηριότητες. Όπως είδαμε, στην ελληνιστική εποχή είναι έκδηλο το ενδιαφέρον για τη σκηνοθεσία, με ευρεία έννοια, δημόσιων εμφανίσεων και εκδηλώσεων: της πανηγυρικής εισόδου στο θέατρο, της απόδοσης τιμών, των πομπών και τελετών. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η σχετική επίδραση προέρχεται από τις θεατρικές παραστάσεις. Όταν

κάποιος είχε παρακολουθήσει μια θυσία στη θυμέλη του θεάτρου, σ' ένα λαμπρό περίγυρο, με έναν ιερέα με εντυπωσιακή ενδυμασία και πολύτιμο στεφάνι, και με την προσευχή να την απαγγέλλει σε χώρο με υπέροχη ακουστική ένας επαγγελματίας κήρυκας, είναι δυνατόν να μη θελήσει να υιοθετήσει, κατά δύναμη, κάποια από αυτά τα εντυπωσιακά στοιχεία στη θυσία στο ιερό, το λατρευτικό σύλλογο ή το σπίτι του; Είναι πολύ πιθανό τα θέατρα να επιλέχθηκαν ως σκηνή του δημόσιου βίου για πρακτικούς λόγους, λόγω της χωρητικότητας και της ακουστικής τους. Όμως η επιλογή του χώρου είχε επιπτώσεις στο περιεχόμενο των άλλων εκδηλώσεων.

Το θέατρο είναι ο χώρος της *θέας*, ο χώρος όπου το πλήθος συρρέει για να παρακολουθήσει θέαμα. Το στοιχείο της θέας, του εντυπωσιακού θεάματος που δεν ξεχνιέται εύκολα, δεν λείπει και από τις μη θεατρικές εκδηλώσεις στο θέατρο, όπως θα φανεί από το τελευταίο παράδειγμα, που αφορά μια δίκη. Ο Κράτης, πολίτης της Πριήνης (αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα), υπερασπίστηκε με επιτυχία τα συμφέροντα της πόλης του, μαζί με άλλους *ἐκδίκους*, σε μια δίκη στις Ερυθρές (*συνκατώρθωσεν μετὰ τῶν συνεκδίκων*). Όπως μας πληροφορεί το τιμητικό ψήφισμα της Πριήνης για τον Κράτη, μόλις ανακοινώθηκε η ευνοϊκή έκβαση της δίκης, όλη η πόλη χάρηκε και πανηγύρισε (*συνησθέντες τοῖς γεγονόσιν εὐημερήμασιν ἑαυτοῖς ἐκ τῆς κρίσεως*). Μέχρι στιγμής τίποτε από αυτά δεν μας ξενίζει. Κι όμως, ο συγγραφέας του ψηφίσματος θεώρησε αναγκαίο να προσθέσει μια λεπτομέρεια που από πρώτη ματιά φαίνεται περιττή: ο Κράτης παρουσίασε τα επιχειρήματα υπέρ της πόλης του στο θέατρο των Ερυθραίων, παρουσία μεγάλου αριθμού ανθρώπων ([*συ*]*νπαρόντος καὶ ἄ<λ>λου πλήθους ἱκανοῦ*). Για το συντάκτη του ψηφίσματος είχε σημασία να προσδιορίσει το χώρο της επιτυχίας και να θυμίσει ότι ο Κράτης είχε υπερασπιστεί την πόλη του όχι μόνο μπροστά σε δικαστές, αλλά και μπροστά σε ένα κοινό. Η παρουσία κοινού στο θέατρο κατά την ομιλία του Κράτητος έκανε την επιτυχία του ακόμα σημαντικότερη, όπως πολύ αργότερα η επίθεση εναντίον ενός προσώπου στο θέατρο τιμωρούνταν αυστηρότερα απ' ό,τι αν το ίδιο αδίκημα είχε διαπραχθεί αλλού. Όσοι ήταν μάρτυρες της επιτυχίας του Κράτητος δεν βρίσκονταν σε δικαστήριο, αλλά σε θέατρο, σε χώρο αγωνιστικό, αλλά και χώρο θεάματος. Ο Κράτης κέρδισε το θαυμασμό των συμπολιτών του και για την επιτυχημένη διπλωματική και δικανική αποστολή και για ένα επιτυχημένο θέαμα.

Καθώς σκηνή του δημόσιου βίου ήταν σε σημαντικό βαθμό το θέατρο, τίθεται το ερώτημα αν και οι προσδοκίες του πλήθους σταδιακά εξομοιώνονταν με τις προσδοκίες των θεατών μιας θεατρικής παράστασης. Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι για να υποθέσουμε ότι αυτό συνέβαινε· πάντως οι σύγχρονοι (αρχαίοι) παρατηρητές ήταν βέβαιοι σχετικά. [...] Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν οι ελληνιστικοί και μεταγενέστεροι συγγραφείς επισημαίνουν την ύπαρξη θεατρικών στοιχείων στην εμφάνιση ενός δημόσιου προσώπου (πολιτικού ή βασιλιά), συνήθως πρόκειται για επεισόδια που γίνονται σε κάποιο θέατρο. Στο θέατρο κάνει μια υποκριτική ομιλία στο μακεδονικό στρατό ο Φίλιππος Ε΄, από το θέατρο προσπαθεί να δραπετεύσει υποδυόμενος τον τρελό ο Νικίας στο Έγγυο της Σικελίας, στο θέατρο κάνει τη δραματική του εμφάνιση ένας αγγελιαφόρος στη Σικυώνα, όταν συνεδριάζει η Αχαϊκή Συμπολιτεία, και το ίδιο ισχύει για μια σκηνοθετημένη εμφάνιση του Δημητρίου του Πολιορκητή στην Αθήνα. Ακόμη κι αν αμφισβητήσουμε την ιστορικότητα αυτών των επεισοδίων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι συνειδητά ή υποσυνείδητα οι σύγχρονοι ελληνιστικοί συγγραφείς διέκριναν μια σύνδεση ανάμεσα στο θέατρο και τη θεατρικότητα. Προσλάμβαναν το δημόσιο βίο (και) ως θέαμα, ο κατάλληλος χώρος για το οποίο ήταν το θέατρο· και αντίστροφα, η χρήση του θεάτρου ως σκηνής του δημόσιου βίου συντελούσε στη μετατροπή του δημόσιου βίου σε θέαμα. [...]

Μέσα στο σκηνικό του θεάτρου οι πρωταγωνιστές του ελληνιστικού δημόσιου βίου, οι ρήτορες, οι ευεργέτες, οι άρχοντες και οι ιερείς, ήταν φυσικό να συγκλίνουν προς τους κατεξοχήν πρωταγωνιστές της σκηνής, τους ηθοποιούς. Όπως οι ηθοποιοί, έτσι και οι πολιτικοί ηγέτες έπρεπε να κερδίσουν την προσοχή, τα αισθήματα και τη σκέψη ενός κοινού πολυπληθούς, απαιτητικού, ανήσυχου και κάθε άλλο παρά σιωπηλού. Για να το πετύχουν, ήταν υποχρεωμένοι να καταφύγουν σε ανάλογες τεχνικές και βοηθήματα: προσεγμένο λόγο, έλεγχο της φωνής, κατάλληλες χειρονομίες και στάση του σώματος, υποκριτικές ικανότητες, επιλογή της κατάλληλης ενδυμασίας.

Άγγελος Χανιώτης

Ο Άγγελος Χανιώτης είναι καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας και Κλασικών Σπουδών στο Institute of Advanced Study στο Πρίνστον. Έχει διατελέσει καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στα Πανεπιστήμια της Νέας Υόρκης και της Χαϊδελβέργης, καθώς και εταίρος του All Souls College της Οξφόρδης. Είναι συνεργάτης των ανασκαφών του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης στην αρχαία πόλη της Αφροδισιάδας στη Μικρά Ασία. Έχει γράψει και επιμεληθεί πλήθος μελετών που αφορούν την επιγραφική, καθώς και την ιστορία του πολιτισμού, της κοινωνίας και της οικονομίας του ελληνιστικού κόσμου. Από το 2013 είναι Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

Στο βιβλίο εξετάζεται η χρήση θεάτρων για διάφορες εκδηλώσεις του δημόσιου βίου, η επίδραση του θεατρικού χώρου στην πολιτική ρητορεία, στην εδραίωση της μοναρχικής εξουσίας και στη λατρεία, καθώς και η σύγχρονη αντίληψη ότι η πολιτική είναι ένα είδος δράματος. Η πρόσληψη του δημόσιου βίου ως σκηνοθετημένης παράστασης και του δημόσιου προσώπου ως ηθοποιού, ιδιαίτερα εμφανής στην ελληνιστική εποχή, έχει ενδιαφέρουσες αναλογίες προς τη σημερινή επίδραση της τηλεόρασης και του θεάματος στην πολιτική.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Αρχαιολογία και πολιτική ιστορία τον 19ο αιώνα

Η ανασκαφή της Ολυμπίας: προϋποθέσεις μιας γερμανοελληνικής συνάντησης

Από το 1875 μέχρι το 1881, μια αρχαιολογική αποστολή της γερμανικής αυτοκρατορικής κυβέρνησης πραγματοποίησε στην Ολυμπία μια από τις πρώτες ανασκαφές μεγάλης κλίμακας, που αποτέλεσε σημείο καμπής στην πορεία της αρχαιολογίας. Έως τότε, η αρχαιολογία έμοιαζε περισσότερο με κυνήγι θησαυρού. Οι ανασκαφείς της Ολυμπίας, αντίθετα, δημιούργησαν ένα νέο υπόδειγμα επιστημονικών ανασκαφών, φέρνοντας στο φως χιλιάδες αντικείμενα με σκοπό να τα τεκμηριώσουν στο σύνολό τους.

Στη συνέχεια, δίνεται μια εξήγηση για τη γερμανική και ελληνική (πολιτική, θεσμική και διανοητική) συνεισφορά στη διαμόρφωση των όρων διενέργειας της ανασκαφής της Ολυμπίας και ειδικότερα στη μετάβασή τους από μια βραχύβια αρχαιολογική αποστολή ενσωματωμένη σε στρατιωτικό πλαίσιο, που θα παραβίαζε ανοιχτά τον ελληνικό νόμο περί αρχαιοτήτων, σε μια μεγάλη ανασκαφή, που η σύμβασή της δεν έχει ακόμη σταματήσει να απεικονίζεται από την ιστοριογραφία ως πρότυπο, ως έντιμη και ανιδιοτελής. Η εξήγηση αρχίζει με μια αναφορά στη γερμανική πλευρά, που επιδίωξε τη διεξαγωγή της ανασκαφής επίμονα και συστηματικά.

Η καθιέρωση της αρχαιοελληνικής κουλτούρας (και ιδίως της τέχνης και της μνημειακής κλασικής γλυπτικής) ως αξεπέραστου προτύπου από την Ευρώπη, που έφθασε στο απόγειό της κατά την εποχή του Διαφωτισμού, οδήγησε στην ένταση της ζήτησης αρχαιοτήτων από τους Ευρωπαίους, που θεωρούσαν ότι με την ένταξή τους στις ιδιωτικές ή κρατικές συλλογές τους τις συντηρούσαν καλύτερα και επίσης επιδείκνυαν στο κοινό των χωρών τους τεκμήρια του πολιτισμικού προτύπου που εκθείαζαν.

Παρότι κατά τον 19ο αιώνα οι Ευρωπαίοι εξακολούθησαν να αντιμετωπίζουν τη διενέργεια φιλόδοξων ανασκαφών και τον συνακόλουθο εμπλουτισμό των αρχαιολογικών συλλογών από την άποψη της υλικής τους ωφέλειας, το κύριό τους ενδιαφέρον έγκειτο στο ηθικό κύρος, και ιδίως στην πολιτική δύναμη που αναδείκνυε, έναντι των ανταγωνιστικών τους ευρωπαϊκών κρατών, η κατοχή, η ευθύνη φύλαξης ή η αποκλειστική επιστημονική εκμετάλλευση των ευρημάτων τους στις χώρες «παραγωγής» αρχαίων.

Οι κύριες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στην Ευρώπη και οι σχέσεις ισχύος μεταξύ των κρατών της κατά τον 19ο αιώνα επηρέασαν τις μορφές αρχαιολογικής δραστηριότητας. Η ειρήνη και η κοινωνική και πολιτική σταθερότητα που επικράτησε μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου και των πολέμων της ιταλικής και γερμανικής ενοποίησης, οδήγησαν την αρχαιολογική έρευνα να εγκαταλείψει το πρότυπο της ναπολεόντειας μεγάλης αποστολής, η οποία στο πλαίσιο μιας στρατιωτικής αποστολής υπηρετούσε τους στόχους πολλών επιστημονικών κλάδων κατά το πρώτο μισό του αιώνα, και να υιοθετήσει, κατά το δεύτερο μισό του, την ακόμη πιο ακριβή αλλά επιστημονικά αποδοτικότερη μεγάλη ανασκαφή.

Και στις γερμανικές και ιταλικές χώρες, από την εποχή του Διαφωτισμού και έπειτα, κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα, είχε επικρατήσει η άποψη για τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό ως επίκαιρο πρότυπο. Μάλιστα, περίπου από τα μέσα του αιώνα, η Πρωσία, κεντρισμένη από τα επιστημονικά και ανασκαφικά επιτεύγματα, αλλά και την επιθετική επέκταση των μουσειακών συλλογών της Γαλλίας με κατακτήσεις και την αποικιοκρατία, επιδίωξε να πετύχει τους ίδιους στόχους, με κατ' ανάγκην διαφορετικά πολιτικά μέσα. Όταν λοιπόν με την ενοποίησή τους τα δύο νέα κράτη, αλλά κυρίως το γερμανικό, ενισχύθηκαν, όφειλαν να εντείνουν τη ζήτησή τους για αρχαιότητες. Ώστε η Γερμανία αντικατέστησε τη σχετική απραξία της με μια επεκτατική πολιτική του κεντρικού κράτους στο πεδίο των ανασκαφών στο εξωτερικό και της απόκτησης πρωτότυπων αρχαιοτήτων για τα μουσεία της. Η μετάβαση σε αυτή την πολιτική είχε προχωρήσει σημαντικά ήδη κατά την περίοδο του Βορειογερμανικού Συνδέσμου (1867–1871), αλλά ολοκληρώθηκε περισσότερο στη δεκαετία του 1870, όταν ο αυτοκρατορικός οίκος και η κυβέρνηση της Γερμανίας αποφάσισαν να την ακολουθήσουν με συνέπεια στην περιοχή προέλευσης της αρχαιοελληνικής κουλτούρας, και κυρίως στον ελλαδικό χώρο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Αυτή η στάση συνεπαγόταν κρατική ενίσχυση της χρηματοδότησης των ανασκαφών και των κονδυλίων των μουσείων που προορίζονταν για την απόκτηση πρωτότυπων αρχαίων. Επίσης, οδηγούσε σε μεγαλύτερη λογιστική, διοικητική και πολιτική υποστήριξη των ανασκαφικών αποπειρών από το κεντρικό κράτος.

Η ανάμιξη της Γερμανίας στην αρχαιολογική έρευνα της περιοχής με αυτούς τους όρους, την έφερνε αντιμέτωπη όχι μόνο με τις ΗΠΑ, που ενεργοποιήθηκαν ανάλογα την ίδια περίπου εποχή, αλλά και με την Αγγλία και τη Γαλλία, τις δύο μεγάλες δυνάμεις που ήδη από δεκαετίες είχαν δραστηριοποιηθεί σε αυτό τον χώρο, με το ίδιο αντικείμενο και με κοινούς στόχους. Από την αντιπαράθεση αυτή η Γερμανία επιδίωκε να βγει ενισχυμένη

υλικά, σε γόητρο και δύναμη. Αυτή η πολιτική είχε ως συνέπεια την όξυνση του ανταγωνισμού των μεγάλων δυνάμεων για φιλόδοξες αρχαιολογικές ανασκαφές και έρευνες, καθώς και για πλουσιότερες μουσειακές συλλογές, που έδωσε επιπλέον ώθηση στην κατακόρυφη άνοδο της κρατικής δαπάνης, της διοικητικής, λογιστικής και πολιτικής στήριξης σε αυτόν τον τομέα.

Αυτή η ανάμιξη της πολιτικής εξουσίας και η συνακόλουθη διεύρυνση του πεδίου και ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού στην αρχαιολογία της Ελλάδας, της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, προώθησαν την αποκαλούμενη «μεγάλη ανασκαφή», που μπορούσε να φέρει στο φως μεγαλύτερες ποσότητες ευρημάτων. [...]

Συνέπεια της ευρωπαϊκής εξύψωσης του αρχαιοελληνικού πολιτισμού σε σύγχρονο πρότυπο, κυρίως από την εποχή του Διαφωτισμού και έπειτα, υπήρξε και η διάθεση γνωριμίας με τον χώρο ανάπτυξής του, καθώς και με τους τότε κατοίκους του. Με τη διάθεση αυτή συνδέθηκε ώς ένα βαθμό και ο φιλελληνισμός. Από την πλευρά τους, οι χριστιανοί της περιοχής, που οι λόγιοί τους προσπάθησαν να διατυπώσουν μια εκδοχή του διαφωτισμού προσαρμοσμένη στα τοπικά δεδομένα, κατανόησαν πως όφειλαν ν' αποκτήσουν την εύνοια της «σοφής» και «φωτισμένης» Ευρώπης. Και μετά από τη σύσταση ενός ανεξάρτητου μικρού ελληνικού βασιλείου, οι Έλληνες γνώριζαν πως η εξακολούθηση της εθνικής απελευθέρωσης εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη θετική στάση της Ευρώπης. Στο πεδίο της πολιτισμικής κληρονομιάς αυξήθηκε η συνειδητοποίηση του χρέους της κρατικής μέριμνας για την προστασία των καταλοίπων της αρχαιότητας, τα οποία θεωρήθηκαν πατρογονικά κειμήλια.

Βασισμένη στην αρχή της κυριαρχίας, η Ελλάδα στόχευε στον πλήρη έλεγχο του εδάφους της, με την υιοθέτηση μιας κρατικής οργάνωσης ευρωπαϊκού τύπου. Στη σφαίρα της αρχαιολογικής δραστηριότητας αυτό το νεωτεριστικό και καινοτόμο πνεύμα εκφράσθηκε με τη σύσταση ενός κεντρικού μουσείου αρχαιοτήτων το 1829 και με έναν ολοκληρωμένο νόμο του 1834 για τις επιστημονικές και μουσειακές συλλογές και την αρχαιολογία, που απαγόρευε τις εξαγωγές αρχαιοτήτων από τη χώρα και δημιουργούσε ένα κλίμα ελευθερίας για την άσκηση της αρχαιολογικής έρευνας. Γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1830, αναπτύχθηκε (ως ειδική διοίκηση) η Αρχαιολογική Υπηρεσία, ιδρύθηκε η Αρχαιολογική Εταιρεία, εκδόθηκε η αρχαιολογική εφημερίδα και τοποθετήθηκαν φύλακες αρχαιοτήτων σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, μεταξύ των οποίων βρισκόταν και η Ολυμπία.

Φυσικά οι Ευρωπαίοι δεν αναγνώρισαν τους Έλληνες ως τους μόνους νόμιμους κληρονόμους της κλασικής ελληνικής κουλτούρας και εξακολούθησαν να επιδιώκουν την απόκτηση των μνημείων της. Η στην πραγματικότητα περιορισμένη κυριαρχία της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα, εξαιτίας της εξάρτησής της από τις τρεις εγγυήτριες της ανεξαρτησίας της ευρωπαϊκές δυνάμεις, καθώς και από τις άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, μπορούσε να είναι χρήσιμη στην επίτευξη ενός τέτοιου στόχου. Και η πορεία προς την εθνική ενοποίηση της Ελλάδας εξαρτιόταν από την ευρωπαϊκή στάση προς το ανατολικό ζήτημα και τη σχετική ελληνική θέση. Αυτή η εξάρτηση έθετε ένα γενικό όριο στην υλοποίηση των αυστηρών αρχαιολογικών νόμων της. Ένα πρόσθετο πρακτικό και οργανωτικό όριο προέκυπτε από το γεγονός ότι για δεκαετίες μετά την ίδρυσή της, η Αρχαιολογική Υπηρεσία λειτουργούσε με ελάχιστο προσωπικό, ενώ και η Αρχαιολογική Εταιρεία έπεσε στην αφάνεια, κυρίως κατά τις δεκαετίες του 1840 και του 1850.

Η ανάπτυξη του κοινοβουλευτισμού μετά το 1843 και ιδίως η επανεγκαθίδρυσή του και η λειτουργία του σε δημοκρατική βάση από το 1862 και εξής ενίσχυσε τις ελληνικές κυβερνήσεις στην άσκηση των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων και διεύρυνε τα περιθώρια εφαρμογής των προστατευτικών αρχαιολογικών τους νόμων. Αυτές οι αλλαγές αύξησαν τη σημασία του εθνικιστικού συναισθήματος της τελευταίας εκείνης περιόδου. Ακόμη, η αναδιοργάνωση της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το ίδιο διάστημα, με γραμματέα τον Στέφανο Κουμανούδη, ώθησε στην πρόοδο της επιστήμης της αρχαιολογίας και της δημόσιας διαχείρισης της αρχαιολογικής δραστηριότητας στην Ελλάδα.

Η θεσμική, διοικητική και κυρίως η πολιτική ενίσχυση των χωρών-φορέων ελληνικών μνημείων, με προστατευτική αρχαιολογική νομοθεσία, όπως της Ελλάδας, συντέλεσε στη μετάβαση από τον ιδιώτη συλλέκτη και τη στρατιωτική-επιστημονική βραχύβια αποστολή στη μακροχρόνια και μεγάλη ανασκαφή και στη θεσμοποίηση, επαγγελματοποίηση, καθώς και στη συλλογικότητα —σύμφωνα με αρκετούς, γραφειοκρατικοποίηση— στην αρχαιολογική έρευνα της Ανατολικής Μεσογείου.

Αυτή πήρε τη μορφή της ίδρυσης αρχαιολογικών ινστιτούτων των πιο ισχυρών δυτικών χωρών στην Αθήνα κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα και της ταυτόχρονης μετατροπής της παλιότερης Γαλλικής Σχολής Αθηνών σε ίδρυμα αρχαιολογικής έρευνας. Η σύσταση αυτών των θεσμών επιταχύνθηκε από την επιτυχία των ανασκαφών της Ολυμπίας, που συνέπεσε χρονικά με την αρχή της λειτουργίας του πρώτου τέτοιου ινστιτούτου, του παραρτήματος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα το 1874. Με τη σειρά της, η λειτουργία οργανισμών με το ίδιο αντικείμενο εργασίας επέφερε έναν οξύτερο ανταγωνισμό. Τα επιτεύγματά τους ήταν επιστημονικά και πολιτισμικά, ερμηνεύθηκαν όμως ως εθνικές νίκες των χωρών τους, που αφορούσαν την απόκτηση πρωτότυπων ευρημάτων ή την αποκλειστική επιστημονική τους εκμετάλλευση, την επίδειξη υπεροχής με την πραγματοποίηση μεγάλων ανασκαφών και την πολιτική ισχύ που οι επιτυχίες αυτές προϋπέθεταν και κατέδειχναν.

ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΜΠΟΧΩΤΗΣ

ΕΛΕΓΧΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

η γερμανοελληνική σχέση εξουσίας στις ανασκαφές της Ολυμπίας

1869-1882

Το βιβλίο παρουσιάζει μια πολυσήμαντη ιστορία στην οποία εμπλέκονται η αρχαιολογία και ο πολιτισμός με την πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις, σε ένα πλαίσιο που επικαθορίζεται από τις άνισες σχέσεις ισχύος μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Αναλύεται η συμπεριφορά των πολιτικών και των αρχαιολόγων οι οποίοι διαμόρφωσαν τους όρους των ανασκαφών, καθώς και του Τύπου, που παρουσίασε και διαμόρφωσε την εικόνα τους. Αναλύονται επίσης οι θεσμικές, πολιτικές και διεθνοπολιτικές συνθήκες στις οποίες αναπτύχθηκε αυτή η συμπεριφορά.

Θανάσης Ν. Μποχώτης

Ο Θανάσης Ν. Μποχώτης είναι διδάκτωρ Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Διδάσκει Δημόσια Ιστορία στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Έχει επίσης διδάξει Νεότερη και Σύγχρονη Ευρωπαϊκή και Ελληνική Ιστορία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης (2002-2006) και στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών (2007-2008). Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Η Ριζοσπαστική Δεξιά. Αντικοινοβουλευτισμός, συντηρητισμός και ανολοκλήρωτος φασισμός στην Ελλάδα, 1864-1911* (Βιβλιόραμα, 2003).

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Η κλιματική αλλαγή στην προοπτική του γεωλογικού χρόνου

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα ήταν καταστροφικές για την ανθρωπότητα αν υιοθετούσαμε, παρ' ελπίδα, το σενάριο μηδενικής δράσης — αν δηλαδή δεν παίρναμε κανένα μέτρο και αφήναμε χωρίς κανένα περιορισμό την καύση των ορυκτών καυσίμων έως και την οριστική εξάντλησή τους, σε 100 έως 250 χρόνια από σήμερα. Στην προοπτική όμως του γεωλογικού χρόνου οι επιπτώσεις αυτές μπορεί να είναι ασήμαντες.

Πραγματικά, από τότε που δημιουργήθηκε ο πλανήτης μας, πριν από 4,5 δισεκατομμύρια χρόνια, υπέστη μεταβολές τεράστιας κλίμακας, κυρίως κατά τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του. Ας αναφέρουμε χαρακτηριστικά τις προσκρούσεις μετεωριτών στην επιφάνεια της Γης, ηφαιστειακές εκρήξεις και σεισμούς τεράστιας κλίμακας που οδηγούσαν σε ορογενέσεις, καθώς και τις καταστροφικές πλημμύρες. Ας αναφέρουμε επίσης τις τεράστιες αλλαγές στη χημική σύσταση της γήινης ατμόσφαιρας, που αρχικά δεν επέτρεπε την επιβίωση σχετικά πολύπλοκων οργανισμών, καθώς περιείχε τεράστιες ποσότητες διοξειδίου του άνθρακα, και που άρχισε να καθαρίζεται πριν από 2,5-2 δισεκατομμύρια χρόνια εξαιτίας της φωτοσυνθετικής δράσης κυανοβακτηρίων που αύξανε την περιεκτικότητα της ατμόσφαιρας σε οξυγόνο.

Μόνο κατά τα τελευταία εκατομμύρια χρόνια η στάθμη της θάλασσας μεταβλήθηκε ακόμη και κατά 200 μέτρα αλλάζοντας δραστικά τον παγκόσμιο γεωλογικό χάρτη με τη δημιουργία ή την εξαφάνιση στεριάς κατά τις περιόδους καθόδου και ανόδου της θαλάσσιας στάθμης αντίστοιχα. Οι μεταβολές στη θαλάσσια στάθμη συνδέθηκαν με την περιοδική εμφάνιση και εξαφάνιση παγετώνων στην επιφάνεια του πλανήτη. Κατά τη δημιουργία τους η θαλάσσια στάθμη έπεφτε σημαντικά, ενώ κατά την τήξη τους ανέβαινε. Αυτό που εντυπωσιάζει είναι η περιοδικότητα των γεγονότων δημιουργίας και τήξης των παγετώνων, με περίοδο που ανέρχεται σε 100.000 χρόνια. Αυτή συνδέθηκε με την περιοδική μεταπτωτική κίνηση του πολικού άξονα της Γης, που μπορεί να επηρεάζει το κλίμα εξαιτίας της ελλειπτικής τροχιάς του πλανήτη. Σήμερα έχουν διαπιστωθεί εννέα τέτοια μείζονα συμβάντα ακολουθούμενα συνήθως από μικρότερα, από τριάντα έως εξήντα. Κατά τη διάρκεια ακόμη και των ελασσόνων συμβάντων συνέβαιναν επίσης σημαντικές αλλαγές στον παγκόσμιο γεωλογικό χάρτη. Γενικότερα οι γεωλογικές αλλαγές αποδίδονται και στη συνδυασμένη επίδραση και άλλων φαινομένων, όπως, για παράδειγμα, μεταβολές στην ηλιακή ακτινοβολία, αλλά δεν μπορεί να είναι κανείς βέβαιος για τις αιτίες μιας συγκεκριμένης γεωλογικής μεταβολής.

Η τελευταία τήξη παγετώνων άρχισε πριν από 15.000 χρόνια. Προχώρησε με εξαιρετικά γρήγορο ρυθμό προκαλώντας αύξηση της μέσης θαλάσσιας στάθμης κατά ένα εκατοστό το χρόνο επί 10.000 χρόνια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης κατά 100 μέτρα, τα οποία αντισταθμίζουν σε πολύ μεγάλο βαθμό την πτώση της θαλάσσιας στάθμης κατά 120 μέτρα κατά τη διάρκεια της δημιουργίας των τελευταίων παγετώνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την περίοδο των 10.000 ετών η άνοδος της θαλάσσιας στάθμης σταμάτησε ουσιαστικά επιτρέποντας τη σχετική σταθεροποίηση του παγκόσμιου γεωλογικού χάρτη.

ΑΛΕΞΗΣ ΛΥΚΟΥΡΓΙΩΤΗΣ - ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΡΔΟΥΛΗΣ - ΣΩΤΗΡΗΣ ΛΥΚΟΥΡΓΙΩΤΗΣ

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΥΚΤΑ ΚΑΥΣΙΜΑ

Το ταξίδι της επιστροφής στην ανανεώσιμη ενέργεια

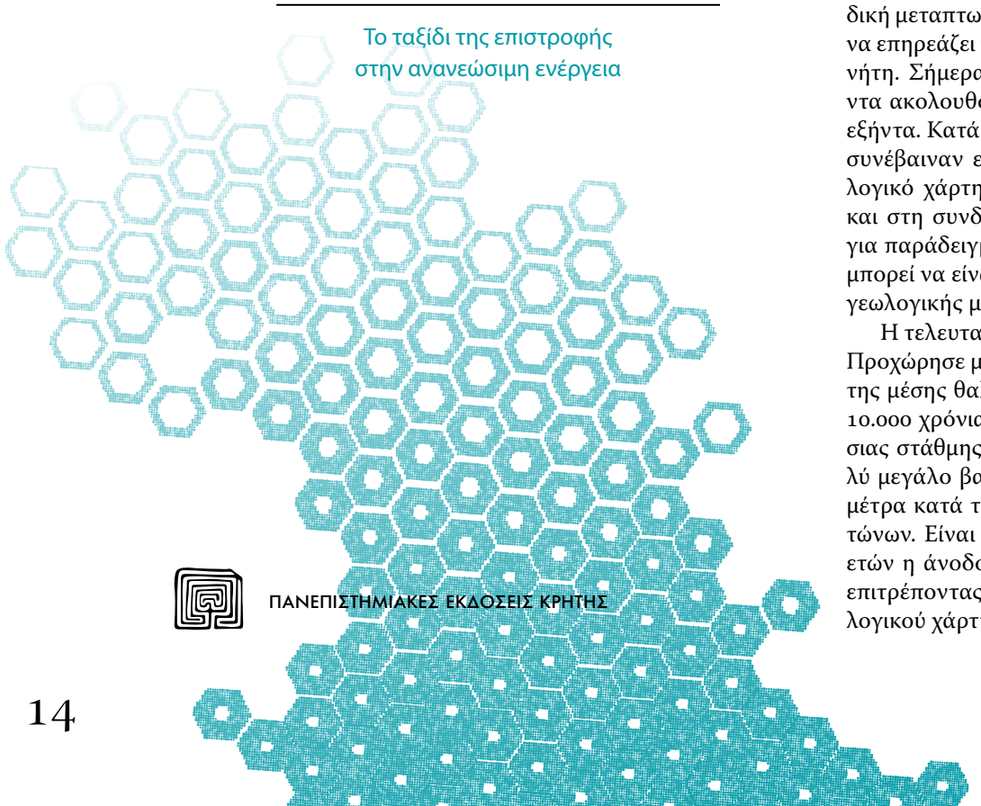

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

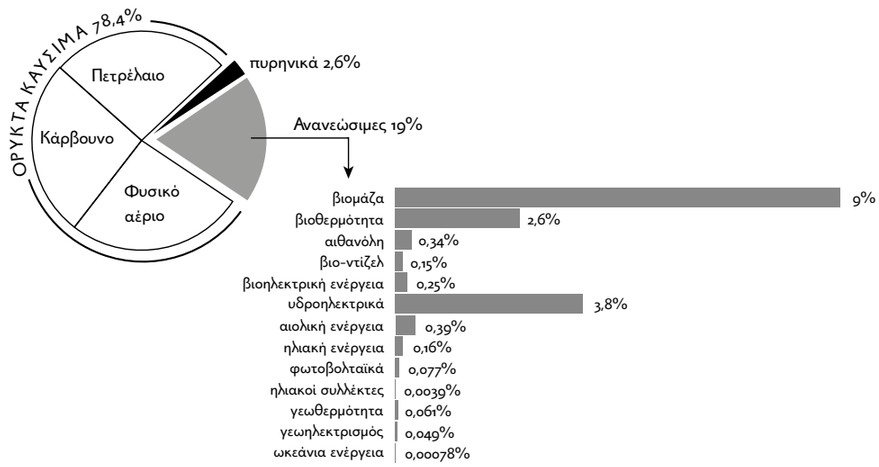

Η κατανομή της παγκόσμιας κατανάλωσης ενέργειας σε διάφορες μορφές ενέργειας κατά το 2013.

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να καταλάβουμε ότι η υιοθέτηση ακόμη και του απευκταίου σεναρίου της εξάντλησης των ορυκτών καυσίμων δεν θα μπορούσε να επηρεάσει σημαντικά την περιοδικότητα των τεράστιων κλιματικών μεταβολών, με περίοδο που, όπως είδαμε, ανέρχεται σε 100.000 περίπου χρόνια. Στην κλίμακα αυτή του γεωλογικού χρόνου οι κλιματικές αλλαγές εξαιτίας της υπερθέρμανσης από την καύση όλων των αποθεμάτων των ορυκτών καυσίμων είναι πράγματι αμελητέες. Σχετικά πρόσφατες μελέτες υποδεικνύουν ότι χίλια χρόνια μετά την εξάντληση των ορυκτών καυσίμων το μεγαλύτερο μέρος του διοξειδίου του άνθρακα που εκλύθηκε από την καύση τους θα έχει διαλυθεί στους ωκεανούς. Τότε εκτιμάται ότι η κατάσταση αναφορικά με την περιεκτικότητα της ατμόσφαιρας σε διοξείδιο του άνθρακα θα είναι λίγο χειρότερη απ' ό,τι η σημερινή. Η χωρητικότητα των ωκεανών σε διοξείδιο του άνθρακα είναι πράγματι τεράστια. Ο άνθρακας που υπό μορφή όξινων ανθρακικών ιόντων είναι σήμερα διαλυμένος στους ωκεανούς ανέρχεται σε 30 τρισεκατομμύρια τόνους. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις ειδικών επιστημόνων την ταχεία, για την κλίμακα του γεωλογικού χρόνου, απομάκρυνση του διοξειδίου του άνθρακα από την ατμόσφαιρα, μέσω της διάλυσής του στους ωκεανούς, θα ακολουθήσει μια βραδεία διεργασία ενσωμάτωσης του διοξειδίου του άνθρακα στα πετρώματα της γης που θα διαρκέσει από χιλιάδες έως και εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια. Τότε ίσως η περιεκτικότητά του στην ατμόσφαιρα θα επανέλθει σε επίπεδα της προβιομηχανικής περιόδου ή και ακόμη μικρότερα.

Τα παραπάνω υποδεικνύουν ότι στην προοπτική του γεωλογικού χρόνου ο πλανήτης δεν πρέπει να ανησυχεί από τις κλιματικές επιπτώσεις εξαιτίας της καύσης όλων των αποθεμάτων των ορυκτών καυσίμων. *Πρέπει όμως να ανησυχεί η ανθρωπότητα, γιατί τα χίλια χρόνια που θα χρειαστούν για την επαναφορά της συγκέντρωσης του διοξειδίου του άνθρακα στα σημερινά, καθόλου ευχάριστα, επίπεδα είναι πράγματι τεράστια χρονική περίοδος για τον σημερινό πολιτισμό μας. Για τον άνθρωπο η περίοδος αυτή δεν είναι ασφαλώς μια μέρα, όπως συμβαίνει με τον πλανήτη, αλλά μια αιωνιότητα. Είναι επομένως σαφές ότι η ανθρωπότητα πρέπει να πάρει σημαντικές αποφάσεις για την προστασία του κλίματος.*

Ο Αλέξης Λυκουργιώτης είναι ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών (Τμήμα Χημείας) και επίτιμος καθηγητής του Ανοικτού Ελληνικού Πανεπιστημίου. Διετέλεσε πρύτανης του Πανεπιστημίου Πατρών, πρόεδρος του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Παιδείας.

Ο Χρήστος Κορδούλης είναι καθηγητής του Τμήματος Χημείας του Πανεπιστημίου Πατρών στο γνωστικό αντικείμενο της Κατάλυσης. Είναι συνεργαζόμενο μέλος του Ινστιτούτου Επιστημών Χημικής Μηχανικής του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας.

Ο Σωτήρης Λυκουργιώτης είναι πολιτικός μηχανικός με μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης από το Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών του Πανεπιστημίου Πατρών και διδάκτορας στους τομείς της γεωγραφίας και του περιβάλλοντος. Από το 2010 έχει διδάξει στο ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδος και στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Έχει εκδώσει τρεις ποιητικές συλλογές.

Το *Πέρα από τα ορυκτά καύσιμα* είναι μια βασική εισαγωγή στα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής και της αναεώσιμης ενέργειας. Εξιστορεί τη διαχρονική σχέση του ανθρώπου με την ενέργεια, παρουσιάζει τις επιστημονικές ενδείξεις για τα αίτια των κλιματικών διαταραχών και ξεναγεί τον αναγνώστη σε έναν μελλοντικό, ίσως παράξενο κόσμο, χωρίς ορυκτά καύσιμα. Τον συνοδεύει στο ταξίδι της επιστροφής στην ανανεώσιμη ενέργεια, σε έναν κόσμο όπου τα κτίρια και οι πόλεις θα κατασκευάζονται με τις αρχές της βιοκλιματικής, σε έναν κόσμο όπου το διοξείδιο του άνθρακα θα παγιδεύεται σε τεράστιες κοιλότητες του φλοιού της Γης και ένα τμήμα του θα ανακυκλώνεται για την παραγωγή καυσίμων και χρήσιμων προϊόντων. Το βιβλίο εδράζεται σε μια αισόδοξη οπτική και υποστηρίζει μια ολιστική αντιμετώπιση της διπλής —ενεργειακής και κλιματικής— πρόκλησης, με συμπληρωματική χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου

Από την αδιαλλαξία στον διάλογο

Στην *Αντιδραστική ρητορική* (ΠΕΚ 2017) ο Άλμπερτ Ο. Χίρσμαν μελετά τα τρία μείζονα κύματα της αντιδραστικής σκέψης και των επιχειρημάτων της ενάντια στον Διαφωτισμό, στη Γαλλική Επανάσταση και στην οικονομική ανάπτυξη του 20ού αιώνα. Δεν αποφεύγει ωστόσο να θίξει και την άκαμπτη στάση που υιοθετούν συχνά οι προοδευτικοί.

Ο στοχασμός των τελευταίων χρόνων γύρω από τη δημοκρατία έχει αποφέρει δύο πολύτιμες ιδέες: μία ιστορική, σχετικά με την καταγωγή της πλουραλιστικής δημοκρατίας, και μία θεωρητική, για τις προϋποθέσεις της μακροπρόθεσμης σταθερότητας και νομιμοποίησης αυτού του πολιτεύματος. Γίνεται ολοένα ευρύτερα δεκτό ότι τα νεωτερικά πλουραλιστικά πολιτεύματα συγκροτήθηκαν ως επί το πλείστον όχι χάρη σε κάποια προϋπάρχουσα ευρεία συναίνεση επί των «θεμελιωδών αξιών», αλλά μάλλον επειδή οι διάφορες ομάδες που αντιμάχονταν η μία την άλλη για πάρα πολύ καιρό υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν την αδυναμία τους να επιτύχουν την κυριαρχία. Η ανοχή και αποδοχή του πλουραλισμού προέκυψε σταδιακά από το γεγονός ότι οι βαθιά εχθρικές αντιτιθέμενες ομάδες αναδείχθηκαν ισόπαλες.

Η ιστορική αφετηρία της δημοκρατίας δεν προοιωνιζόταν τίποτα καλό για τη σταθερότητα των καθεστώτων. Αυτό είναι άμεσα προφανές, αλλά γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρο αν το συνδέσουμε με τον θεωρητικό ισχυρισμό πως ένα δημοκρατικό πολίτευμα αποκτά τη νομιμοποίησή του από το γεγονός ότι οι αποφάσεις του παίρνονται έπειτα από πλήρη και ανοιχτή διαβούλευση μεταξύ των βασικών ομάδων, των θεσμικών οργάνων και των αντιπροσώπων. Η διαβούλευση νοείται εδώ ως διαδικασία διαμόρφωσης άποψης: όσοι μετέχουν σε αυτήν δεν πρέπει να έχουν εξαρχής πλήρως ή οριστικά διαμορφωμένες απόψεις· πρέπει να είναι έτοιμοι να εμπλακούν σε μια συζήτηση που θα έχει νόημα, πράγμα που σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι έτοιμοι να μεταβάλουν τις αρχικές τους απόψεις ενόψει των επιχειρημάτων των υπόλοιπων συμμετεχόντων και ενόψει των νέων πληροφοριών που καθίστανται διαθέσιμες κατά την πορεία της συζήτησης.

Αν αυτός είναι ο όρος για να γίνει βιώσιμη η δημοκρατική διαδικασία και να αποκτήσει μακροπρόθεσμα σταθερότητα και νομιμοποίηση, τότε το χάσμα που χωρίζει μια τέτοια κατάσταση πραγμάτων από τα δημοκρατικά-πλουραλιστικά πολιτεύματα, όπως αυτά αναδύονται ιστορικά μέσα από τη σύγκρουση και τον εμφύλιο πόλεμο, είναι ανησυχητικά και επικίνδυνα μεγάλο. Ένας λαός που μόλις χθες ήταν βουτηγμένος στην αδελφοκτόνο διαμάχη είναι μάλλον απίθανο να επιδοθεί από τη μια μέρα στην άλλη σε τέτοιου είδους εποικοδομητικές και αμοιβαία επωφελείς διαβουλεύσεις. Το πιθανότερο είναι ότι θα υπάρξει μια αρχική συμφωνία επί της διαφωνίας, χωρίς όμως να γίνει καμία προσπάθεια να γεφυρωθούν οι αντιτιθέμενες απόψεις — αυτή είναι εξάλλου η φύση της ανεξιθρησκίας. Ή, αν υφίσταται συζήτηση, αυτή θα είναι ένας τυπικός διάλογος «κωφών» — ένας διάλογος που στην πράξη θα λειτουργεί διαρκώς ως παράταση ή υποκατάστατο του εμφύλιου πολέμου. Ακόμη και στις πιο «προηγμένες» δημοκρατίες, πολλές διαμάχες δεν είναι παρά «η συνέχιση του εμφύλιου πολέμου με άλλα μέσα», για να παραφράσουμε τον Κλάουζεβιτς. Άλλωστε, τέτοιου είδους διαμάχες, όπου κάθε παράταξη αναζητά εκείνα τα επιχειρήματα που θα σκοτώσουν τον αντίπαλο, μας είναι απόλυτα οικείες από την πολιτική καθημερινότητα σε μια δημοκρατία.

Μένει λοιπόν ακόμη να διανυθεί ένας μακρύς και δύσκολος δρόμος μέχρι να περάσουμε από τον παραδοσιακό αλληλοκτόνο, αδιάλλακτο λόγο σε μια μορφή διαλόγου πιο «φιλική προς τη δημοκρατία». Όσοι επιθυμούν να αναλάβουν ένα τέτοιο εγχείρημα ίσως θεωρήσουν χρήσιμο να γνωρίζουν μερικά σήματα κινδύνου, όπως τα επιχειρήματα εκείνα που δεν είναι στην πραγματικότητα παρά εργαλεία ειδικά σχεδιασμένα για να καθιστούν αδύνατο τον διάλογο και τη διαβούλευση.

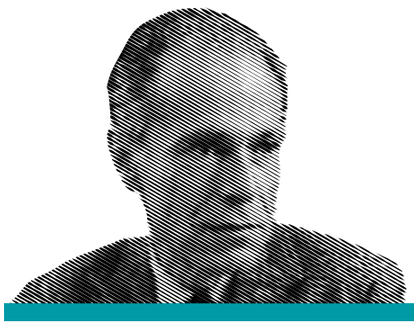

Ο Αμερικανός, γερμανικής καταγωγής, οικονομολόγος Άλμπερτ Ο. Χίρσμαν (1915-2012) επέδειξε σημαντικό έργο στα πεδία των οικονομικών της ανάπτυξης, της πολιτικής οικονομίας και της ιστορίας των πολιτικών ιδεολογιών. Δίδαξε σε κορυφαία αμερικανικά πανεπιστήμια, ενώ το 2007 το Ερευνητικό Συμβούλιο Κοινωνικής Επιστήμης θεσμοθέτησε ετήσιο βραβείο προς τιμήν του. Σημαντικά έργα του είναι επίσης τα εξής: *The Strategy of Economic Development* (1958), *Exit, Voice and Loyalty* (1970) (και τα δύο έχουν εκδοθεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Παπαζήσης και Παρατηρητής αντίστοιχα).

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου